

DINNYÉS PATRIK

AZ OROSZ NAGYHATALMISÁG A 18. SZÁZAD ELEJÉN

Témavezető:

Prof. dr. Gebei Sándor

Bevezetés

Témaválasztásunk legfőbb oka, hogy az eddigi tanulmányaink során gyakran használt egyetemi tankönyv, a Poór János szerkesztésében és az Osiris Kiadó gondozásában 2009-ben megjelent Kora újkor története – bár külön tárgykört szán a vizsgált időszak háborúinak („Háborúk, polgárháborúk, forradalmak”) – nem tesz említést a *nagy északi háborúról* (1700–1721). Véleményünk szerint ugyanakkor Oroszország nagyhatalmi státuszát éppen ennek a háborúnak köszönheti a 18. század elejétől kezdődően egészen napjainkig. Noha a könyv a kora újkor egyetemes történetét tárgyalja, más fejezetet sem szán Oroszországnak, holott az egyetemeken elsőszeretettel használt tankönyv ezeknek is külön tárgykört szentel („Birodalmak, államok, tartományok”). Annak ellenére a mulasztás, hogy éppen ezen időszaktól beszélhetünk tényleges *Orosz Birodalomról*, hiszen 1721-től az orosz cár felvette az *imperator* címet, amelyet rövid időn belül a nemzetközi diplomácia jelentős szereplői is elismertek. Természetesen felmerülhet a kérdés, hogy a birodalom elnevezés használatára elegendő-e egy adott ország uralkodójának a császári cím felvétele? Úgy gondoljuk, hogy nem, viszont Oroszország esetében sem csak erről van szó.

Oroszország Európában való megjelenésének két típusát lehet megkülönböztetni: *betörés* és *belépés*. Úgy gondoljuk, hogy ezen szavak használata segít az olvasóval kellőképpen érzékeltetni a különbségeket. Előbbi esetén elsősorban a dolgozatunk által is tárgyalt nagy északi háborúra kell gondolnunk (amely egyébként az északi háborúk sorában csak a 18. században volt az első), míg a *belépés* I. Péter orosz cár európai tevékenységére vonatkozik, birodalmi aspirációk tekintetében leginkább a hadviselés, az államigazgatás és a gazdaság terén, de nem elhanyagolható kérdés a péteri európaizációnak a kultúrára gyakorolt hatása sem. A rendelkezésre álló területi korlátok és jelenlegi érdeklődési körünk miatt dolgozatunkban csak a háborús eseményekre (tehát a két meghatározott típus közül a betörésre) és az azzal kapcsolatos közvetlen körülményekre fogunk összpontosítani. Azonban a később-

bi kutatási irány meghatározása végett mindenképpen érdemes már most feltenni a kérdést, hogy a kettő (belépés és betörés) együttes „sikerével” már tekinthető-e teljes értékű európai nagyhatalomnak Oroszország. Esetleg elegendő lett volna csak a katonai siker?

Jelen dolgozatunkkal az első lépést kívánjuk megtenni a következő hipotézisünk megválaszolásához: Oroszország ebben az időszakban (1694–1725) úgy lépte át a küszöböt, amely elválasztja a regionális hatalmat a nagyhatalomtól, a perifériát a centrumtól, hogy szükség volt a cár mindkét típusú közeledésére a nyugati hatalmakhoz. További marginális célunk azon hiány pótlása, hogy a magyar nyelven megjelent munkákban hiányérzetünk támad, ha a nagy északi háború és a birodalomvá válás kontextusáról olvasunk. Bár Robert Massie 2014-ben magyar nyelven megjelent nagyszabású monográfiája Nagy Péterről több száz oldalon keresztül, rendkívüli alaposággal tárgyalja legfőképpen orosz szemszögből a nagy északi háborút, azonban talán éppen a részletessége és mélysége miatt mégsem érzékelteti a háború és a birodalmiság végső konklúzióját.

A szentpétervári történész, Ruszlan Szkrinnyikov által írt, Magyarországon 1997-ben megjelent munka, amely *Az orosz birodalom születése* címet viseli, az orosz történelmet a 17. század elejéig, a zavaros időszakig tárgyalja. Szkrinnyikov által betekintést nyerhetünk az elődök „alapozó” munkájába, ami lehetővé tette, hogy Péter olyan állam élére kerüljön, amely ha nehezen is, de alkalmas a birodalmi keretek kialakítására. Munkánkkal azonban arra szeretnénk rávilágítani, hogy a tényleges birodalom létrejötté – az elődök elmarasztalhatatlan munkája mellett is – legkorábban a 18. század elejére tehető, tehát véleményünk szerint születésről nem beszélhetünk az azt megelőző évszázadban. A birodalomvá váláshoz vezető út természetesen már a kezdetektől vizsgálható, ez kétségtelen, de a születés szó használata, tehát a világba való létrejövetele a 18. század első felében történt meg, ami pedig ekkor zajló háború ismertetése nélkül értelmetlen.

Kelet-Európában a nagy északi háború eredményeképpen nemcsak a határok rendeződtek át, hanem az erőviszonyok is. A háború hossza miatt azt semmiképpen sem állíthatjuk, hogy egyik pillanatról a másikra változott meg a hatalmi egyensúly a térségben, így szükségesnek véljük a háború eseményeinek az áttekintését. Különösen azért is, mivel a váratlan fordulatok miatt a háború kimenetele éveken keresztül kétséges volt. Az utólagos vizsgálók számára feltűnhet, hogy a felek közötti erőegyensúly inkább csak ingadozott hosszú ideig, mintsem átbillent volna egyik oldalról a másikra. Minthogy azonban ezt a korabeli szereplők nem láthatták olyan komplex módon, nemegyszer tévesen mérték fel az erőviszonyokat, ezzel elodázza a végső leszámolást és meghosszabbítva a háború idejét. Miután a háború közvetlen előzményeit és főbb eseményeit bemutattuk, a munka végén röviden az azt követő birodalomvá válás aktusát és a titulus nemzetközi elismerését mutatjuk be.

A nagy északi háború (1700–1721)

A svédellenes szövetség

Ha Nagy Péterről beszélnek az emberek, talán elkerülhetetlen, hogy valamiféleképpen ne értékeljék személyét és tetteit. Az orosz történelem egyik legellentmondásosabb alakja ő, a mai napig. Egyesek elválasztják az embert az uralkodótól, míg mások komplexitásában vizsgálják. Ezek tükrében lehet a legfőbb gonosz és zsarnok, az orosz nép felemelője, vagy csak egy jól pozicionáló reálpolitikus. Az interpretációk sokasága és differenciáltsága olyan szerteágazó, hogy nem is lehet erről röviden értekezni, így ettől el is tekintünk. Az érdeklődőknek azonban ajánljuk figyelmébe Szvák Gyula remek áttekintését erről, amely a *IV. Iván és I. Péter utóélete* című könyvében olvasható.¹

Ahogy általában a háborúk kirobantásáért, úgy a nagy északi háború esetében sem tekinthetünk egyértelműen egy személyt felelősnek, de a svédellenes szövetséget tető alá hozó II. (Erős) Ágost (August II. der Starke, Wettin-dinasztia), szász választófejedelem (1694–1733), lengyel király és litván nagyfejedelem (1697–1706; 1709–1733) mindenképpen jelentős szerepet vállalt az események alakításában. A szövetség tagja a Szász Választófejedelemség, Oroszország és Dánia volt. A háborút kiváltó közös ok az évtizedek óta domináns svéd hatalom volt, amely a térség erőegyensúlyát veszélyeztette. Ez mindhárom ország uralkodóinak érdekeit és külpolitikai törekvéseit sértette.

Bár Erős Ágost számára Szilézia megszerzése lehetett volna a legcélszerűbb – hiszen két országát (Szász Választófejedelemség és Rzeczpospolita) választotta el egymástól –, a Habsburgok ellen aligha számíthatott megfelelő támogatottságra. Ezzel szemben a svédek által birtokolt Livónia és a Balti-térség ellen mint potenciális szövetséggel már számolhatott a Dán-Norvég Királysággal és Oroszországgal. Mind IV. Frigyes dán és norvég királynak (Frederik 4. 1699–1730), mind pedig I. Péter orosz cárnak (Пётр I. Великий, 1682–1725) voltak területi követelése a svédekkel szemben.² Casus bellinek II. Ágost koronázási esküje tekinthető, amelyben ígéretet kellett tennie arra, hogy visszaszerzi az évszázadok során elvesztett lengyel-litván területeket.³

Dolgozatunk célját tekintve a péteri külpolitika vizsgálata a hangsúlyosabb. Az orosz terjeszkedést két tényező határozta meg: történelmi hagyományok és geopolitikai célok. A korábbi évszázadokban az orosz hadicélok elsődleges célpontjai a Litván Nagyfejedelemség

1 Szvák Gyula: *IV. Iván és I. Péter utóélete*. Magyar Ruszisztikai Intézet, 2001.

2 Niederhauser Emil – Szvák Gyula: *Romanovok*. Pannonica, Budapest, 2002. 56.

3 Ez Kameniec Podolskit, Podóliát, Sziléziát, Moldvát, de még Havasalföldet is („szarmata birodalom”) jelentette.

és a déli területeket uraló törökök és szövetségeseik voltak. A 18. század fordulóján lezárulóban volt az aktuális orosz–török háború, így egy új front lehetőségét láthatta meg az orosz cár, kedvező feltételekkel. Hiszen egy esetleges török megállapodás esetén minden jelentős erejét északra összpontosíthatta: a nyugati határ felől biztosítva volt Péter, ugyanis Erős Ágosttal baráti viszonyt ápolt, míg az akkor keleti határokon túl egységes államalakulat nem létezett⁴, így veszélyt sem jelentett.⁵

Egy Svédország elleni háború a korszakban nem okozhatott meglepetést, hiszen az északi hatalom az összes szomszédjával rossz viszonyt ápolt.⁶ A legközelebbi baráti állam Franciaország volt. Ezt a természetellenes szövetséget két tény segítette elő: területi elhelyezkedésükből fakadóan egymás érdekeit nem sértették külpolitikai céljaik, ugyanakkor a német államokban kölcsönösen látták ellenségüket.⁷

A svédellenes szövetség egyik jelentős állomása az 1698. július 31-én lezajló *ravai* (ma: Рава-Русская) királytalálkozó volt.⁸ Erős Ágost országában fogadta Nagy Péter orosz cárt, amelynek az eredménye egy kölcsönös segítségnyújtásról való szóbeli megegyezés volt: „Ezután erős szavakkal kötelezték egymást a barátságról, majd írásos kötelezettségvállalás nélkül elutaztak.”⁹ Azonban az írásos megállapodásra sem kellett sokáig várni, ugyanis egy évvel később rögzítették a szövetséget Svédország ellen. Mindenképpen kiemelendő, hogy ezt I. Péter nem a lengyel királlyal kötötte, hanem I. Frigyes Ágost szász választófejede-

4 Nagy Péter uralkodásának végéig sem érte el a keleti színtéren az állam a „természetes határait”. A Baltikum megszerzése és biztosítása után a cár kelet felé fordította figyelmét – Kína és India felé –, azonban korai halála miatt ezek csak tervek maradtak. Heller, Mihail: Az Orosz Birodalom története. Osiris Kiadó – 2000, Bp., 1996. 288–289.

5 Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története. Budapest, Egyetemi Tankönyvkiadó, 1997. 229.

6 Svédország abban az időben az északkeleti térségben betöltött vezető szerepével kihívta maga ellen az összes szomszédját. Dánia, Lengyelország és Oroszország voltak ellenségesek a katonáskodó királyok – Adolf Gusztáv és X. Károly Gusztáv – alatt. Соловьёв, Сергей Михайлович: Том XIV. Глава 4. Продолжение царствования Петра I Алексеевича In.: История России с древнейших времён. (http://militera.lib.ru/common/solovyev1/14_04.html) (letöltve: 2013-12-07)

7 A természetellenes szövetség megnevezés abból fakad, hogy míg Svédország protestáns, addig Franciaország az egyik legjelentősebb katolikus királyság volt. Itt megjegyeznénk azonban, hogy ez közel sem volt rendkívüli, ugyanis a megelőző, de ezután következő évszázadokban is Franciaország rendszeresen kötött ilyen természetellenes szövetségeket (korábban az iszlám Oszmán Birodalommal, majd később az ortodox Oroszországgal), illetve a nagy északi háborúban a másik tábor az ortodox oroszok, a katolikus lengyelek és a protestáns dánok alkották.

8 A galíciai városban „júl. 31-én személyes találkozóra került sor Ravában, Péter és Ágost között”. Санин, Геннадий Александрович: Традиционное и новое в политическом курсе. In: История внешней политики России. XVIII век. Szerk.: Санин, Г.А. Москва, 1998. 29.

9 Соловьёв: Том XIV. Глава 4. http://militera.lib.ru/common/solovyev1/14_04.html (letöltve: 2013-12-07)

lemmel: „1699. november 19-én megkötött az írásos szövetséges szerződés II. Ágosttal, mint szász választófejedelemmel.”¹⁰ A Péter és Ágost közötti szövetségkötést azért tartottuk fontosnak kiemelni, mivel a svédellenes koalíció legjelentősebb személyei ők. A háború elindításáért és kirobbantásáért leginkább Ágost felelős, míg a befejezés és a svéd erők megtörése Péter osztályrésze lett végül. A háború vizsgálata előtt azonban mindenképpen szükséges szót ejtenünk az orosz cár nyugat-európai útjáról (aminek egyébként része volt az említett ravai találkozó is), ahol nemcsak nyugati technikát és kultúrát keresett és talált, hanem szövetségeseket is. Ez a diplomáciai előkészítő út tulajdonképpen egy nagy követ-ségi utazás¹¹ volt, melynek nyílt titokként ő is tagja volt. A közel 250 fős küldöttség¹² fő célját nem érte el, miszerint egy közös törökellenes háborút szervezzen az európai uralkodók részvételével. Ekkor már létezett a XI. Ince pápa által életre hívott Szent Liga, amely a törökellenes háborúkra volt hivatott. A Rzeczpospolitán keresztül – egy örök békének köszönhetően – közvetett módon Oroszország is kötődött a Szent Ligához. Nagy Péter ezt a szövetkezést szeretne volna lépésekre bírni a törökök ellen.¹³ Azonban két másik területen igen hasznosnak bizonyult az utazás. Egyrésztől tapasztalt mesterekkel tért vissza, és fontos információkat szereztek a hajóépítés és hadviselés területén, illetve Péter mondhatni „fel-nőtt az uralkodásra” az út alatt, és világos bel- és külpolitikai célokkal tért haza. Az utóbbi esetében a török tervekkel időlegesen félretéve, az orosz uralkodók régi receptjéhez¹⁴ nyúlva, a Balti-tengerre való kijutást kezdte el megtervezni.¹⁵ A „nagy követtség” részletes bemutatását már többen elvégezték¹⁶, nekünk nem is ez a célunk, hanem inkább csak a nagy északi háborút előkészítő és érintő események kiemelése és vizsgálata.

10 Санин: История внешней политики России. 30.

11 Az útról átfogóan írt G.A. Szanyin. Санин: Традиционное и новое в политическом курсе. 14–30.

12 A követtség vezetői Franz Lefort, Fjodor Alekszejevics Golovin és Prokofij Bogdanovics Voznyicin voltak. Ezen felül az úton még részt vett több mint 20 nemes és 35 önkéntes („волонтир”), köztük Pjotr Mihajlov tizedes álnéven maga a cár. Санин: Традиционное и новое в политическом курсе. 13–15.

13 Heller: Az Orosz Birodalom története. 256. ill. Санин: Традиционное и новое в политическом курсе. 14.

14 Már a 15. század végén is orosz (akkor még csak Moszkvai Nagyfejedelemség) külpolitikai cél volt a Baltikum feletti uralom megszerzése. Mihail Heller: Az Orosz Birodalom története. Osiris Kiadó – 2000, Bp., 1996. 115.

15 Szvák Gyula: I. Péter. In: A tizenkét legnagyobb orosz. Szerk.: Szvák Gyula. Russica Pannonica Kiadó. 2009. 98–99.

16 Magyar nyelven minden bizonnyal a legrészletesebb: Massie, Robert K.: Nagy Péter élete és kora. IPC Könyvek, 2014. 193–286.

A nagy követség

Az uralkodó által 1696. december 6-án bejelentett úti célok a következők voltak: német-római császár, angol és dán királyok, Hollandia, brandenburgi választófejedelem, Velence és a római pápa.¹⁷ A népes társaság 1697. március 9-én útnak is indult Moszkvából. Péter hivatalosan inkognitóban vett részt az úton, de bizonyos, hogy egyes udvarokban felfedte kilétét, illetve az egész európai diplomata világ tisztában volt vele, hogy az orosz cár is a követség tagja volt, noha annak vezetését hivatalosan Péter bizalmasaira bízta.¹⁸ Az egész azért is volt különleges, mivel Nagy Péter előtt egyetlen másik orosz cár sem hagyta el országa területét. Március 31-én ért a menet Rigába, ahonnan a cár – ahogy későbbi írásaiból kiderül – rossz szájízzel indult tovább.¹⁹

Az útvonal tervezésénél figyelembe vették, hogy a Nemesi Köztársaságban a közbiztonság hagyott némi kívánnivalót maga után, ugyanis a Jan Sobieski halálát követő trónharcok még nem értek véget. Kurlandban közel egy hónapig időztek. Azt nem tudjuk, hogy itt Péter hivatalosan is felfedte-e kilétét, de az bizonyos, hogy egy házassági szerződést sikerült rögzíteniük, ami 1710-ben meg is valósult.²⁰ Az egész utazás egyik legjelentősebb eseménye a május 9-én, Königsbergben megvalósuló orosz–porosz találkozó volt. Itt Közép- és Kelet-Európa legdinamikusabban fejlődő államainak uralkodói ismerkedtek meg egymással személyesen.²¹ De nemcsak ez volt közös bennük, hanem az is, hogy mindkét uralkodó legfőbb célja a szövetségesek keresése volt. Mind III. Frigyes brandenburgi választófejedelem, mind pedig I. Pétert az elszigetelődés veszélye fenyegette. A Nemesi Köztársaságban zajló királyválasztás eseményei mindkét állam jövőjét érinthették, ugyanis ha a francia jelelt, Conti herceg győz, akkor féltő, hogy a törökkel jó kapcsolatot ápoló franciák útjára lép

17 Lázár Gyula: Az Orosz Birodalom történelme. Harmadik kötet. Temesvár, 1890. 315.

18 Azzal, hogy I. Péter maga is részt vett az utazáson, mindenképpen szokatlan tettet hajtott végre. Jevgenij Anyiszimov szerint korábban „egyetlen orosz cár sem hagyta el országa határait”, míg Robert Massie szerint, ha el is hagyták, csak háborús szándékkal. Anyiszimov, Jevgenij: I. Péter. In: Fekete fehér. Szerk.: Szvák Gyula. Pannonica Kiadó. 2004. 200.; illetve Massie: Nagy Péter élete és kora. 193.

19 Ennek oka az volt, hogy bár ünnepélyes keretek között fogadták őket, az uralkodó jelenlétét nem tisztelték meg. Sőt, a rá olyannyira jellemző kíváncsiságát sem engedték kielégíteni, hiszen pl. a város erődjét nem engedték neki alaposan megtekinteni. Санин: Традиционное и новое в политическом курсе. 16.

20 Frigyes Vilmos kurlandi herceg vette feleségül Anna Ivanovná, aki Péter bátyjának, V. Ivának volt a lánya. A házasság azonban nem tartott sokáig, ugyanis 1711-ben Frigyes Vilmos betegségben meghalt. Anna Ivanova ezt követően Kurlandban uralkodott egészen az orosz trónra lépéséig. Санин: Традиционное и новое в политическом курсе. 16–17.

21 Kelet-Poroszsország 1701-ig a Nemesi Köztársaság vazallusa volt, és csak – ügyes diplomáciai munkájának köszönhetően – 1703-ban nyerte el III. Frigyes választófejedelem (1688–1713) saját nevének elsőként a királyi címet (1703–1713). Санин: Традиционное и новое в политическом курсе. 18.

a Rzeczpospolita is. A törökökkel való kollaborációban rejlő veszélyek inkább az oroszokat fenyegették, de egy erős Lengyelország a porosz állam jövőjét is veszélyeztethette volna. Különösen igaz ez a mindenkori porosz uralkodók államainak egységesítésére vonatkozó tervekre.²²

Ahol a célok egybeérnek, ott gyakran eredmények is születnek. Így kötött szövetséget május 24-én este a két uralkodó. A választófejedelem vacsorára hívta a követeket és a „neves önkénteseket” (azaz Péter cárt – a szerző), és addig nem álltak fel az asztaltól, amíg meg nem állapodtak a szövetség végleges tartalmában, amely inkább kereskedelmi pontokat tartalmazott csak, így például a poroszok gondoskodtak a tanulni érkező oroszokról, ha Brandenburgba érkeztek, vagy átutazóban voltak nyugat felé, a porosz kereskedők pedig szabad átjárást kaptak Iránba Oroszországon keresztül. Ezek voltak azok a pontok, amelyeket még aznap este, viszonylag gyorsan elfogadtak. Azonban a választófejedelem további javaslatai már több gondolkodási időt igényeltek Péter részéről: a porosz követeket fogadják királyi követekként Moszkvában (akkor még nem királyság Poroszország – a szerző), a cár garantálja a választófejedelem jogát Kelet-Poroszországra, cserébe bárminemű támogatásában részesítette III. Frigyes a cárt. A porosz földekre egyébként Svédország és a Nemesi Köztársaság is pályázott, így ez különösen kényes volt I. Péter számára, ugyanis a törökök elleni háborúhoz arra volt legfőképpen szüksége, hogy ezekkel az államokkal továbbra is fenntartsa a már jó ideje tartó békés kapcsolatait. Közben az európai helyzet is változott, ugyanis épp az oroszok königsbergi tartózkodása alatt kötött békét a Habsburg liga és Franciaország (ekkor még nem tudhatták, hogy a hamarosan kirobbanó spanyol örökösödési háború miatt csak rövid békét). Nagy Péter tehát nem akart végérvényesen elköteleződni Brandenburg választófejedelem mellett, ezért azt találta ki, hogy csak szóban egyezik meg vele, írásban nem. Így is történt, szóban biztosították egymást a kölcsönös segítségnyújtásról, különösen Svédország ellen.²³ Ez az epizód legfőképpen azért nagyon jelentős, mivel a Balti-tenger mint egyszerűbben megszerezhető tengeri kijárat itt ültetődhetett el a cár gondolataiba.²⁴

22 Poroszország többször is – 1656-ban, 1720-ban és 1733-ban – szorgalmazta Lengyelország felosztását, hogy ezáltal egyesítse Kelet-Poroszországot és a Brandenburgi Választófejedelemséget. Ezek a tervek azonban az íróasztalon maradtak, és az egyesítésre csak 1772-ben, a Rzeczpospolita első felosztásakor került sor. Davies, Norman: Lengyelország története. Budapest, Osiris, 2006. 409.

23 Az ilyesfajta szövetségkötés, hogy az uralkodók személyesen találkoznak, és szóban egyeznek meg, közvetlenségével az európai diplomácia sorában újdonságnak számított. Санин: Традиционное и новое в политическом курсе. 18–22.

24 Jevgenyij Anyiszimov I. Péterről magyar nyelven megjelent munkájában azt írja, hogy „a két uralkodó rawai találkozásán fogalmazódott meg először a svédek elleni közös háború gondolata”. Anyiszimov: I. Péter. 208. Ugyanakkor minden okunk megvan, hogy azt feltételezzük, a svéd uralom árnyékában élő brandenburgi választófejedelem már felvethette ennek lehetőségét. Санин: Традиционное и новое в политическом курсе. 18–19.

Ezt követően az orosz nagy követség Hollandia felé, majd onnan Anglia irányába vette az útját. Ezen látogatások eredménye inkább gazdasági és kereskedelmi jellegű volt, így a hollandok is kereskedelmi utakhoz jutottak orosz földön, amiért cserébe fegyvert és tengerészeti felszerelést adtak. Emellett sok mesterembert fogadott fel a cár, akiket Oroszországba küldött.²⁵ Emellett jelentős államok követeivel találkoztak, de jelentős külpolitikai eseményre sem ezekben az államokban, sem Bécsben nem került sor, ugyanis időközben – Péter tudta és sejtése nélkül – az osztrákok és a velenceiek béketárgyalásokat folytattak a törökökkel, ami később a karlócai békéhez vezetett el 1699-ben. Mindeközben a lengyel trón sorsa is eldőlt, amelyet a péteri támogatást élvező Erős Ágost foglalt el. Péter Bécsben 1668. június 19-én találkozott I. Lipót német-római császárral, ami jelentősebb eredményeket nem hozott. Itt érte a moszkvai sztrelec lázadás híre. Az ezt követő eseményekben nem egyértelműek, ugyanis néhol azt olvashatjuk, hogy ennek ellenére Velencébe még 2 napra elutazott²⁶, míg máshol egyértelműen azt, hogy a lázadás hírére Bécsből egyenesen hazaindult.²⁷ Péter számára nyilvánvalóvá vált, hogy a törökellenes diplomáciai hadjárata elbukott. Bizonyára már útközben elkezdte megtervezni az új külpolitikai célját, de a végeredményt az döntötte el, hogy már útközben értesült a lázadás leveréséről, így sor kerülhetett a már említett július 31-iki ravai királytalálkozóra. Ennek lett a végeredménye 1699. november 11-én a svédellenes szövetség.²⁸ Az orosz cár európai útja végeredményben mindhárom érintett szereplőjére jelentős hatással volt: I. Péterre, Oroszországra és Európára is.²⁹

A háború kirobbanása és kezdeti szakasza

Az első lépést Erős Ágost tette meg, aki hadüzenet nélkül megtámadta Svédország livóniai területeit. A későbbi uralkodására nézve ez a cselekedete még szerencsétlenséget hozott, mivel a hadüzenetet nem tárgyalta meg a *szejmmel*.³⁰ Mint azt majd láthatjuk, a szejm nézete szerint így jogilag tulajdonképpen nem is a Rzeczpospolita támadta meg Svédországot, hanem csak II. Ágost, szász választófejedelemi minőségében.³¹

25 Csak Hollandiából 640 művészt, építész, kézművest és egyéb mesterembert. Lázár: Az Orosz Birodalom történelme. 322.

26 Anyiszimov: I. Péter. 204–205.

27 Massie: Nagy Péter élete és kora. 279.; illetve Lázár: Az Orosz Birodalom történelme. 323.

28 Санин: Традиционное и новое в политическом курсе. 22–30.

29 Az Európában látottak és tapasztaltak hatást gyakoroltak Péterre, aki hazatérvén ezt kamatoztatta Oroszország modernizálásában, aminek következtében pedig Oroszország gyakorolt mind nagyobb hatást Európára. Ezen hármas reláció katalizátora azonban kétség kívül Nagy Péter volt. Massie: Nagy Péter élete és kora. 195–196.

30 Az országgyűlés megnevezése a Rzeczpospolitában.

31 Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, Belvedere Meridionale. 2007. 243.

Ezzel egy időben I. Péter sem késlekedett. Miután időlegesen lezárta háborúját a törökökkel³², nyomban neki is fogott az északi hadviselésnek: a megkötött béke hírének megérkezését követő napon már hadat is üzent Svédországnak, majd három nap múlva 1700. augusztus 12-én megindult seregeivel a Balti-térség egyik svéd erőssége – *Narva* – ellen.³³

IV. Frigyes dán és norvég király maga is kereste a szövetséget, ezért Moszkvába, I. Péterhez követeket küldött. A sikeres tárgyalásokat követően II. Ágost után ő is hadi cselekményekbe kezdett a svéd szövetséges Holstein-Gottorp hercege ellen. A fiatal svéd uralkodó azonban nem télenkedett. Angol és holland fedezettel Koppenhága mellett XII. Károly (1697–1718) partra szállt, s ettől megrettenve IV. Frigyes nyomban béketárgyalásokat kezdeményezett. Ennek eredményeképpen a dánok kiléptek a svédellenes szövetségből, és ígéretet tettek, hogy többé nem csatlakoznak ahhoz. A háború ténylegesen még el sem kezdődött, és a 18 éves svéd uralkodó egy hirtelen és váratlan lépéssel Dániát gyorsan kiűtötte a szövetségből.³⁴

A fiatal svéd uralkodót nem sokáig becsülték alá: I. Péter Narvánál megalázó vereséget szenvedett el a Károly vezette svéd reguláris csapatoktól.³⁵ A narvai vereség joggal nevezhető csúfosnak, hiszen XII. Károly mintegy nyolcezer fős seregével a több mint négyszeres túlerőben lévő oroszokat előbb hirtelen feltűnésével lepte meg, majd le is győzte. Az orosz sereg felkészületlen volt, ennek egyik legfényesebb bizonyítéka, hogy bár kikötőváros ostromára készültek, tengeri erővel mégsem rendelkeztek. A veszteség óriási volt: az orosz haderő harmada, tíz tábornok és a teljes tüzérség veszett oda.³⁶

32 A kezdeti követelésekből a cár végül jelentősebben alább adott, hogy több időt ne vesztesgesen el, és hozzáláthassanak a svédek elleni tényleges fellépésnek. Az 1700. július 14-én megkötött konstantinápolyi béke végeredménye: az Azov és környékének magtartása, a dnyeperi alsó erődök visszaadása, a törökök ígéretet adtak az ortodoxok helyzetének javítására Jeruzsálemben, formálisan elfogadták, hogy a továbbiakban Moszkva nem fizet sarcot a tatár kánnak, és a tárgyalásokat vezető Emilian Ukrajncev személyében állandó orosz követ lett Konstantinápolyban. Massie: Nagy Péter élete és kora. 342–346.

33 Font–Krausz–Niederhauser–Szvák: Oroszország története. 229.

34 Kan, A. Sz.: A skandináv országok története – Dánia, Norvégia, Svédország. Kossuth Könyvkiadó, 1976. 93–94.

35 A csatával kapcsolatban közismert és máig vitatott esemény, hogy a cár az ütközet előtt elhagyta a tábornok, annak fővezérségét egy császári tábornokra, Charles Eugène de Croÿra. A cár távozását egyesek gyávasággal, míg mások helyes helyzetfelismeréssel magyarázzák. Massie: Nagy Péter élete és kora. 394–395.

36 Orosz flotta ekkor még csak a Fekete-tengeren volt. Font–Krausz–Niederhauser–Szvák: Oroszország története. 230.

A svéd király azonban nem üldözte a menekülő cári sereget, hanem figyelmét inkább a Rzeczpospolitára szegezte. Ennek oka talán az lehetett, hogy tévesen ítélte meg az erőviszonyokat, és a sikeres csata után a lengyel királyt tartotta veszélyesebbnek. Ez megkönnyítette I. Péter helyzetét, hogy felkészüljön a bosszúra.³⁷

Miután Oroszországot időlegesen megbénította a svéd hadigépezet, az Rzeczpospolita ellen vonult. A lengyel király dolgát azonban nemcsak a szövetségesek hiánya, hanem a belső konfliktusok is nehezítették. A szász konzervatív evangélikusok már eleve ellenségesen viselkedtek a királlyal, mivel a lengyel trón megszerzése érdekében áttért a katolikus hitre. A koronázás időszakában a lengyel hadsereg még jóval nagyobb volt a szászokénál, ami két veszélyt hordozhatott magában a szász udvar számára: a király felhasználhatja a jelentősebb katonai erőt abszolutisztikus hatalma kiépítésére, és ezzel támogathatta volna a katolikus megújulást is. Ezzel szemben a lengyel nemesség sem lehetett teljesen elégedett, hiszen tartottak a király által alkalmazott szász hivatalnokoktól – az uralkodó igyekezett magát körülvenni korábbi bizalmi embereivel –, hogy az ő segítségükkel építse ki abszolutista hatalmát a Nemesi Köztársaságban.

Ring Éva öt pontban sorolja fel a szász uralkodó terveit lengyelországi hatalma megszilárdítására vonatkozóan. Olyan célokat említ meg, mint „a lengyel rendi intézmények szász mintára” való átalakítása, hogy „fokozatosan kell felszámolni a lengyel hadsereget, közös irányítás alá helyezve a szásszal” úgy, hogy az állomásoztatásnak azonban az erre alkalmasabb Lengyelországban kell megtörténnie. Szász nemesek birtokhoz és hivatalhoz juttatása a Nemesi Köztársaságban, közös határok megteremtése, illetve „közelíteni kell egymáshoz a két ország gazdaságát”. Láthatjuk tehát, hogy valójában az erősebb központi hatalommal rendelkező szász mintát kívánta meghonosítani Lengyelországban.³⁸

A svéd hadsereg 1701-ben könnyedén győzte le a gyenge lengyel–orosz ellenállást, így megismétlődni látszott a korábban sok szörnyűséget hozott *potop*.³⁹ Bár az oroszok éppen erőt gyűjtöttek, I. Péter némi katonai támogatást igyekezett nyújtani, aminek feltehetően

37 Niederhauser Emil szerint a lengyel színtérre helyezett harcok fő oka az volt, hogy a jelöltjét, Leszczyński Szaniszlót trónra segítse. Ezzel szemben máshol azt írja, hogy az időrendi sorrend fordítva volt, és inkább a félrebecsült erőviszonyok vezették XII. Károlyt a lengyel területekre, tehát II. Ágostot veszélyesebb ellenfélnek vélte, mint a már legyőzött I. Pétert. Arról nincs tudomásunk, hogy már közvetlenül Narva után Szaniszló személyében lett volna ellenjelöltje a svéd királynak, ez tehát véleményünk szerint nem vezethette lengyel földre. Niederhauser Emil: Kelet-Európa története. História Alapítvány, 2001. 97.

38 Ring Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001. 151–152.

39 Svédország 1655 júliusában 40.000 fővel rontott rá Lengyel-Litván Nemesi Köztársaságra. Krakkó és Varsó harc nélkül elesett, egyedül – a hadi szempontok alapján jelentéktelen – *Czesztochowa* ostroma húzódott el hosszabb ideig. Ez az ostrom jelentős eseményként él máig a lengyel köztudatban. A *potop* szó jelentése: özönvíz. A hirtelen, vízözönszerű támadás miatt nevezte el így az utókor az 1655-ös eseményeket. Fodor Imre: Svéd történelem magyar kapcsolatokkal a 18. századig. Nap Kiadó, 2001. 152.

a legfőbb célja az volt, hogy a svédeket lengyel földön tartsa.⁴⁰ XII. Károlynak a támogatás ellenére rövid idő alatt sikerült elfoglalnia Varsót és Krakkót, de addig I. Péter nemcsak sikeresen talpra állította hadseregét, de sikeres északi terjeszkedésbe is kezdett. Ennek a sikeres terjeszkedésnek – mint utólag bebizonyosodott – ékköve az 1703-ban alapított Szentpétervár lett.⁴¹ Egyetértünk azzal a véleménnyel, miszerint „a Balti-tengerre való kijutás Oroszország európaivá válásának jelentős állomása volt”⁴², ahogy Oroszország „legeurópaibb” városa a Balti-tenger partján fekvő Szentpétervár lett.

A két talán legjelentősebb város elfoglalása után a hódító király szerette volna biztosítani a fennhatóságát Lengyelországban. Számára erre a legjobb módszernek egy svédbarát király trónra ültetése volt. Az elképzeléséhez talált is bőven támogatókat, legfőképpen a szász- és németellenes nemesek köréből. A gnieznoi érsek és a korábban trónigénnyel felépő Leszczyński Szaniszló kész volt támogatni a svéd királyt. Az új királyválasztásra az ürügy megvolt: II. Ágost a szejm tudta nélkül, tehát az alkotmányt megsértve támadta meg a svédek fennhatósága alatt lévő Livóniát, és üzent ezzel hadat Svédországnak. Varsóban összeült egy konföderáció, melyre várták a királyt is, hogy elszámoljon tettével, de miután ő kitért a felelősségre vonás alól, 1704. február 24-én megfosztották trónjától. Ezzel egyúttal közelebb került a svéd–lengyel béke lehetősége is.

Ugyanezen év április 16-án a gnieznoi érsek deklarálta az interregnumot. Ellenlépésként már májusban megalakult egy másik, ún. *sandomierzi konföderáció*, amely – orosz támogatással – II. Ágost mellett, azaz a svédek ellen foglalt állást. Míg Varsóban 70, addig Sandomierzben 100 „képviselő” jelent meg, és próbált dönteni az ország sorsáról. Ez hozzávetőlegesen a fele a teljes szejmnek. A távolmaradás legfőbb oka Gebei Sándor szerint „a főnemesek és a hozzájuk kapcsolódó köznemesi klientúra” taktikázása. Emellett megemlíti még valószínű okként a háborús körülményeket és a bizonytalan közállapotokat.⁴³ Lássunk néhány okot ezek közül kicsit részletesebben!

A Nemesi Köztársaság belviszályai

A nagy északi háború területileg négy államot érintett: egy rövid epizód erejéig a Dán Királyságot, Oroszországot, legnagyobb mértékben Lengyelországot és a háború utolsó szakaszában Svédországot.⁴⁴ Bár a háború két fordulópontja a poltavai és a ganguti csata volt,

40 Niederhauser–Szvák: Romanovok. 56.

41 Nagy Péter a narvai csata után azonnali intézkedéseket hajtott végre: a háborús zónákban védművek építésébe kezdett, növelte a sorozást, megreformálta a kiképzést, jelentősen növeltette a hadiipar teljesítményét. Ezen reformok részletes bemutatása külön dolgozat témája lehetne, itt erre bővebben kitérni nincs lehetőségünk. Massie: Nagy Péter élete és kora. 406–412.

42 Szvák: IV. Iván és I. Péter utóélete. 151.

43 Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 2007. 233.

44 Ez a korabeli országokat jelenti, nem a mai államokat, hiszen háborús cselekmények pl. a mai Finnország területén is zajlottak, azonban a vizsgált korban ezek a területek svéd, majd orosz fennhatóság alá tartoztak, önálló államot nem alkottak.

és ezek egyike sem lengyel területeken zajlott, mégis szükségesnek véljük röviden bemutatni a lengyel földet sújtó zavaros eseményeket, hiszen ha a fordulópontok nem is ott következtek be, véleményünk szerint a fordulat maga igen. Ezt azzal a már említett indokkal magyarázzuk, hogy XII. Károly vesztéglése lengyel földön lehetőséget adott Nagy Péternek felkészülni a revansra. Az orosz cár felülkerekedése azonban nemcsak állama erőn felüli teljesítményének köszönhető, hanem annak is, hogy a svéd király kitérője a Rzeczpospolitában majd Szászországban, utólag semmilyen gyakorlati eredményt nem hozott Károlynak.

A Nemesi Köztárságban dúló háborús körülmények és bizonytalan közállapotok közül az első, amit megemlítenénk, az Ivan Mazepa (Іван Степанович Мазепа),⁴⁵ a „bal parti Ukrajna” *hetmanjának* hódítása. I. Péter szólította fel a hetmant, hogy a trónfosztott II. Ágost segítségére siessen. Ezzel egyidejűleg a hetman úgy gondolta, hogy ebbe még belefér a Dnyeper folyó jobb partján lévő lengyel fennhatóság alatt álló ukrajnai területek meghódítása is. Így Mazepa „képesnek bizonyult összehangolni az érdekeit és a kötelezettségeit, és sikerült továbbra is I. Péter »leghűségesebb szolgájának« feltüntetnie magát.”⁴⁶ A kozák hadak benyomulása ugyan a trónfosztás után történt, így az nem befolyásolta a varsói konföderáción való részvételét a nemeseknek, de a sandomierzin már igen. Nem tartjuk kizártnak, hogy többen maradtak saját birtokukon – nem bízván a benyomuló kozákokban –, mint hogy elmenjenek tanácskozni, vagy úgy beálljanak a svédek ellenei honmentő harcokba, hogy attól még a saját földet fenyegeti az egyébként szövetséges kozákok portyázása. A magyar történelemben is ismerünk rá példát, hogy az összefogást a személyes vagyon, a birtok elvesztésének félelme hiúsította meg. A távolmaradás okai közül a mi olvasatunkban jelenleg ez a második, amit említenénk.

Még élhetett a lengyel köztudatban a svéd potop által okozott szörnyűség, amitől joggal tarthattak a szejm képviselői is. Feltételezzük, hogy igyekeztek közel maradni saját központjukhoz, hogy egy esetleges svéd átvonulás idején tudjanak élni a rendelkezésükre álló eszközökkel (ellenállás, lefizetés és/vagy behódolás). További indok lehetett még a vallási ellentétekből fakadó távolmaradás is.

45 Az orosz fennhatóság alatt álló Balparti Ukrajnában élő kozákság hetmanja 1687–1709 között.

46 Az 1681-es, török–orosz bahcsiszeráji béke értelmében az ukrán területeket kettéosztó határnak a Dnyeper folyó vonalát tekintették. A bal partján a cári védnökség alá tartozó, míg a jobb partján a török (korábban lengyel) fennhatóság alatti területek álltak. Ez a rendelkezés azonban nagyon rövid életű volt, ugyanis a Szent Liga együttes fellépésének köszönhetően a jobb parti területeken ismét lengyel fennhatóság alakult ki, amit az 1686-ban megkötött lengyel–orosz „örök béke” erősített meg (tulajdonképpen az 1667-es andruszovói béke megerősítése, azzal a kitételrel, hogy Kijev és Zaporozsje kizárólag orosz érdekeltség lett). Font Márta – Varga Beáta: Ukrajna története. Szeged, 2006. 142–144.

A két lengyel király mögött nemcsak egy másik ország uralkodója állt, hanem egyben egy másik keresztény felekezet protektora is. A cár az orosz ortodox egyház feje⁴⁷, sőt a harmadik Róma elmélete⁴⁸ alapján az egész ortodox keresztény világ legfőbb tekintélye.⁴⁹ XII. Károly pedig egy protestáns (evangélikus) királyság uralkodója volt. Így tehát a nemesek egy része (valószínűleg inkább egyházi méltóságok) távol maradhattak mindkét tábornól Róma-hűségük miatt. Ez talán a gnieznói érsektől lett volna leginkább elvárható – mint a lengyel egyház fejétől –, de ahogy az ő „árulása” sem volt örök életű, úgy feltételezzük, hogy rajta kívül voltak még, akik vallásos meggyőződésből maradtak távol a hirtelen politikai változásoktól.

Végül megjegyeznénk, hogy mivel óriási országról volt szó, és a varsói konföderáció, illetve a trónfosztás XII. Károly akarata, gyors forgatókönyvvel valósult meg, nem tartjuk kizártnak, hogy a Nemesi Köztársaság egyes területein élők mire tudomást szereztek a konföderáció létrejöttéről, a trónfosztás már meg is történt.

Királyválasztás – „kettős királyság – dwukrólewie”⁵⁰

II. Ágost még csak néhány éve volt a trónon, és ilyen rövid idő alatt aligha tudta megerősíteni elfogadottságát. De itt nem csak az ő személyével volt probléma. A korábbi évszázadok során a mágnások egymás elleni küzdelmei alapvetően kérdőjelezték meg a királyi hatalmat, különösen a keleti, Litván Nagyfejedelemség területén. Ez az egyik oka annak, hogy az északi háború kirobbanásakor egyes litván főnemesek minden komolyabb vonakodás nélkül a svédek oldalára álltak, a saját királyuk és az orosz cár szövetségével szemben.⁵¹

47 Elméletileg csak a Patriarchátus felszámolása és az Egyházi Szabályzat életbe léptetése (1721. január 25.) után, de gyakorlatban a pátriárka már korábban is a cároknak volt alárendelve. Ez különösen igaz I. Péter uralkodására, aki nem sokra tartotta az egyházi hierarchiát, sőt 1700-tól a pátriárka tisztét sem engedte betölteni. Szvák: IV. Iván és I. Péter utóélete. 153–154.; illetve Sashalmi Endre: Trónöröklés és isteni jogalap Nagy Péter uralkodása idején. (1685–1725) Az írott források és az ikonográfia tükrében. Kronosz Kiadó. 2013. 188–189.

48 Az elmélet a 15. században született, miután 1453-ban Konstantinápolyt (azaz a „második Rómát”) a török elfoglalta. Egy pszkovi szerzetesnek, Filofejnek tulajdonítják, ami aztán az ortodox kolostorokon terjedt tovább. Tovább erősítette az elképzelést, hogy 1472-ben III. Iván moszkvai nagyfejedelem az utolsó bizánci császár unokahúgát vette feleségül. A fejedelemné ezt követően bevezette a bizánci szertartásrendet, és pl. ekkor jelent meg a moszkvai nagyfejedelem pecsétjén a bizánci kétféjű sas. Heller: Az Orosz Birodalom története. 107–115.

49 Már a 15. században „terjedőben volt az a vélemény, mely szerint »az orosz uralkodó hivatott arra, hogy a bizánci császár helyébe lépjen, és a görögök helyett az oroszoknak kell elfoglalniuk az első helyet az ortodox nemzetek között«”. A harmadik Róma elmélet tulajdonképpen Konstantinápoly és Jeruzsálem felszabadítását is az oroszok feladatának tekintette. Heller: Az Orosz Birodalom története. 107.

50 Gebei Sándor: 1709. június 27. (július 8.) – Poltava. In.: Hadtörténelmi Közlemények. 2009. 4. sz. 904.

51 Így tett a Litván Nagyfejedelemség leghatalmasabb családja is, a Sapiehák. Davies: Lengyelország története. 395.

XII. Károly igyekezett minél előbb tető alá hozni egy új koronázást, viszont az általa kizemelt Sobieski-fakat⁵² II. Ágost még időben lefogatta. Mivel diplomáciai cseréről szó sem lehetett, így új királyjelöltet kellett keresnie a svéd uralkodónak. Miután Radziejowski⁵³ tanácsát kikérve Leszczyńskire esett a választása a svéd királynak, sürgette a királyválasztó szejm összehívását. Ezt a primás-érek meg is hirdette 1704. július 12-re. A lebonyolítást a svédek „vállalták”, Horn tábornok 1500–2000 svéd katonával biztosította a helyszínt. A választás levezetését végül nem Radziejowski végezte, hanem a poznani püspök, de titokban jelen volt XII. Károly is. A svéd fegyverek közbenjárására 1704. július 12-én új királya lett a Rzeczpospolitának.⁵⁴

I. Szaniszló (Stanisław Bogusław Leszczyński, 1704–1709; 1733–1736) mögött azonban nem állt nagy támogatói bázis. A választáson részt vevő nemesek nem voltak a legbefolyásosabbak és leghatalmasabbak. Tulajdonképpen egy szűk réteg volt csak jelen, akik egyébként elégedetlenek voltak II. Ágost királlyal, de komolyabb hűséget nem éreztek sem az új király, sem pedig a svéd fennhatóság iránt. A varsói orosz nagykövet a következőképpen írt az új királyról: „a Rzeczpospolitában nem számít előkelőnek (nyeznatnij), hitele semmi, még a hozzá legközelebb álló támogatói is, semmibe veszik... Sokkal nehezebb lett volna nekünk, ha Alexander Sobieski királyfit választották volna meg, mert a lengyelek biztosan csatlakoztak volna hozzá.”⁵⁵ A koronázásra csak egy évvel később került sor, de az is több mint kétséges körülmények között valósult meg. A primás-érek megtagadta a koronázást, a trónra emelésben helyettes kujáviai püspök, Stanisław Szembek⁵⁶ pedig megszökött az országból, a koronázási ékszerekkel együtt. XII. Károly ezért erre az alkalomra készíttetett egy új koronát, kijelölte a lvovi érseket (a várost ebben az évben foglalta el) koronázó érseknek, és Varsóban megkoronáztatta (holott a koronázó város Krakkó volt) I. Szaniszlót.⁵⁷

Az új király a béke meghirdetésével igyekezett a táborába csalogatni a nemeseket, legfőképpen a sandomierzi konföderációból. Ezen kísérlete azonban kudarcot vallott, ugyanis ami I. Szaniszlónak béke, az a katolikus lengyel nemesség számára svéd protestáns elnyomás volt. Az utóbbit látszottak alátámasztani a koronázás körülményei is. A detronizációt

52 Sobieski János (Jan III Sobieski, 1674–1696), volt lengyel király fiai: Jakub Ludwik Sobieski, Aleksander Benedykt Stanisław Sobieski és Konstanty Władysław Sobieski.

53 Michał Stefan Radziejowski, gnieźnói primás-érek, a legfőbb lengyel egyházi méltóság 1688–1705 között.

54 Radziejowski lázadozott a lengyel szabadságjogok és az alkotmány megsértése miatt, annak „lábbal való tiprását” kifogásolta. Sikerült elérnie, hogy ne neki kelljen vezetnie a választást, de az eseményen részt kellett vennie. Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 234.

55 Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 235.

56 Stanisław II Szembek 1700–1705 között kujáviai püspök, majd Radziejowski halála után, 1706–1721 között gnieźnói primás-érek.

57 Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 239–240.

végrehajtó 1704-es varsói konföderáció eleve alacsony részvételi aránnyal bírt, de az eseményt még tovább árnyalta a választáson való svéd katonai jelenlét. Ez egyébként már nem csak az Ágost-párti nemeseket háborította fel, akik egyébként az említett okokra hivatkozva cáfolták a szabad királyválasztás meglétét.

Tovább rontotta az új király helyzetét, hogy maga a prímás-érsek is tiltakozott, és nem is ő vezette le a választást és a koronázást. Sőt, Radziejewski Gdanskba távozott a választást követően (a város ellenállt mindkét tábornak). Mégis a legsúlyosabb az a vízió volt, amelyben egy protestáns király igát helyez egy katolikus ország nyakára. Ismét fellángolt a küldetéstudat, ami Lengyelország *antemurale*⁵⁸ szerepét hangsúlyozza, s ezzel a jelszóval már könnyebben álltak a legalább katolikus szász király és a sandomierzi konföderáció mögé az addig habozó nemesek. Ehhez számítható még – a már általunk is többször említett – fél évszázaddal korábbi, lengyel–svéd háborúk borzalma, ami további erőket mozgósított a nemesség körében.⁵⁹

Az ellenkirály-választás megosztotta az országot, két nagyobb részre szakadt. I. Szaniszló rövid uralkodása alatt is folyamatosan veszítette el híveit, mivel a svéd mintájú abszolutisztikus rendszert kívánta átültetni a lengyel kormányzásba is (ahogy korábban II. Ágost a szász mintát).⁶⁰ II. Ágost elhagyni kényszerült az országot, de mégis – mondhatni – a háta mögött, elkezdett megerősödni az őt támogató koalíció. De lehetett valóban ez az erő az, ami összekovácsolja a lengyel nemességet, és segíti ismét felemelni országukat?

II. Ágost lemondása a trónról

1706-ban a svéd király Szászország ellen vonult, hogy elejét vegye a későbbi lengyel trónviszálynak.⁶¹ I. József (Joseph I., Habsburg-dinasztia, 1705–1711) német-római császár átengedte a svéd csapatokat Szilézián, ugyanis éppen a spanyol örökösödési háborúban, illetve a magyarországi Rákóczi-szabadságharcban volt lekötve, nem kockáztatta meg az esetleges konfrontációt Svédországgal. II. Ágost immár szülőföldjén (igaz, ekkor ő még a lengyel fronton tartózkodott) vesztett háborút XII. Károllyal szemben, aminek a következménye az alt-ranstadti béke lett: II. Ágost lemondott a lengyel trónról, minden későbbi trónigényéről, tekintve az I. Szaniszló halála utáni időket is. Ezen felül még arra is kötelezte ma-

58 Az *antemurale* egy történetfilozófiai felfogás, ami a katolikus hit védelmének szerepét jelenti. Ahogy Magyarország a törökökkel szemben viselte ezt a címet, úgy a lengyelekre legalább olyan indokolt a használata, hiszen északról és nyugatról a lutheránus svédek és poroszok, keletről az ortodox oroszok, délkeletről a muzulmán törökök, délről a kálvinista Erdély vették körül. Szokolay Katalin: Lengyelország története. Balassi Kiadó, Budapest, 1997. 56–57.

59 Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 237.

60 Ring: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” 152.

61 A bevonultatott hadsereg mérete a következő volt: 7.300 lovas, 5.000 dragonyos, 7.000 gyalogos és egyéb seregek. Összesen 22.300 fő. Gebei: 1709. június 27. (július 8.) – Poltava. 904.

gát, hogy a Rzeczpospolitában maradt alattvalóit felmenti hűségesküjük alól, és az új király alattvalóságába engedi őket, a szövetségeket felbontja, különösképpen az oroszokkal érvényben lévőket.

A békét kezdetben titokban kellett tartani, ugyanis II. Ágost biztonsága nem volt garantált, hiszen éppen egy 30 ezer fős orosz táborban tartózkodott. Hintapolitikát folytatva igyekezett a látszatot fenntartani sajátjai és az oroszok előtt, hogy a háborút Svédország és I. Szaniszló ellen folytatni kívánja, azonban a háttérben már egyezkedett XII. Károlylyal. Még egy csatára is sor került Mensikov (Александр Данилович Меншиков)⁶² orosz csapata és egy 28 ezer fős lengyel–svéd sereg ellen. Az Ágost-párti oroszok nyertek, aminek látszólag ugyan örült a trónfosztott király, de mivel tudta, ezt másképpen nem magyarázhatja ki, személyesen utazott az időközben svéd megszállás alá került Szászországba. Miután megérkezett, XII. Károly utasítására személyesen találkoznia kellett I. Szaniszlóval, és gratulálnia kellett neki a trón megszerzéséhez. Ezután saját kezűleg írott levélben értesítette lengyelországi alattvalóit, hogy a továbbiakban az új királynak tartoznak hűséggel és engedelmességgel. A lemondást, illetve az új király legitimitációját Európa gyorsan elfogadta. A nagyhatalmak mind, egytől egyig elfogadták a királyváltást. Éppen csak Lengyelország jelentős része, illetve az őket támogató Oroszország nem.⁶³

Minden oroszok cáriját, I. Pétert mélyen érinthette az árulás. Mensikov tábornok helyzetét rontotta – miután nyilvánvalóvá vált –, hogy mikor még az ő táborában volt II. Ágost, az ő tudta nélkül folytatott titkos tárgyalásokat az ellenséggel. Ezt Mensikov is nagyon jól tudta, éppen ezért igyekezve a felelősséget elhárítani, azt javasolta a cárnak, a lehető leghamarabb utazzon hozzá, és személyes jelenlétével eszközöljön ki egy új királyválasztást a sandomierzi konföderációtól. Az ügy fontosságát mutatja, hogy minden késlekedés és az időjárás rossz körülményei ellenére I. Péter azonnal útnak indult, s hamarosan meg is érkezett az orosz főhadiszállásra, Zsolkvára.⁶⁴ A cár mellett további új vendégek is érkeztek: a sandomierzi konföderáció vezetői.⁶⁵

A lengyel nemesség eleve érvénytelennek tartotta II. Ágost altranstadti megállapodását, ugyanis vélekedésük szerint mind a detronizáció, mind pedig az utána következő királyválasztás a lengyel alkotmánnyal ellentétes cselekmény volt. A trónról ugyan joga volt lemondani, amit meg is tett, de másra azt nem ruházhatta át. A konföderáció a cárral együtt új stratégiát dol-

62 Mensikov herceg I. Péter kiemelkedő hadvezére, orosz államférfiú és tábornagy.

63 Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 246–249.

64 Mensikov nov. 24-én írt a cárnak, mire ő dec. 28-án már meg is érkezett. Tekintve az akkori viszonyokat, ez rendkívül gyorsnak számított. Соловьёв: Том XV. Глава 4.

65 Megjelent St. Denhoff, a konföderáció marsallja, a Korona több hetmanja, A. Sieniawski főhetman, St. Rzewuski nagyhetman, K. Szaniawski kujáviai püspök, J. Wiśniowiecki krakkói és vilnai vajda, L. Pocij litván kincstartó stb. Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 249–252.

gozott ki. Bár az érdekekben volt különbség, a legfőbb kérdésben azonos nézetet vallottak, ez pedig a svédellenesség volt. Néhány hetes egyeztetés és tárgyalás után megerősítették az 1686-os örökérvényű békét a két ország között, azt az adott helyzethez mértékkal hozzáigazítva.

A konföderáció központjának számító Lvovban közben megindultak az egyeztetések az ország jogi helyzetének felállításáról. Radziejowski 1705-ös halála óta a primás-érsék Stanisław Szembek volt, aki magát *interrex*nek tekintette, ezzel kijelentve, hogy nem fogadja el I. Szaniszlót királynak, de II. Ágostot sem, hitszegése és árulása miatt. Lemondani ugyan volt joga a királynak, uralkodói jogot átadni azonban nem, hiába tett erről nyilatkozatot II. Ágost. Így valójában az ágosti lemondás következtében az országban az interregnum időszaka köszöntött be. Ismét. Ezt a már említett új gnieznói primás-érsék 1707. július 11-én hirdette ki. A királyválasztó szejm összehívása azonban váratott magára, mivel a konföderáció vezetői igyekeztek kipuhatolni a közelben, Zsolkván tartózkodó orosz cár akaratát, miközben a cár már pénzzel igyekezett rávenni a vezetőket, hogy mielőbb sor kerüljön a választásra.⁶⁶

A lengyelek érezték a veszélyt: az orosz befolyás megerősödése nyomasztóan fenyegetett. Nem volt rá garancia, hogy bármilyen jelölt, akit alkalmasnak tartanak, az orosz cárnak is megfelelő lenne. Ahogy a nemzetközi politika már annyiszor cserbenhagyta a lengyel szabadságjogok védelmét, úgy ennek most is megvolt az esélye. A svéd király a közelmúltban saját kénye-kedve szerint rendezte meg a varsói lengyel királyválasztást, amin talán egyetlen egy törvényes, szabályos elem sem volt, és ezzel Európa mit sem törődött. Kiszámíthatatlan volt, hogy az orosz érdek éppen mit kíván.

Az orosz cár lengyel királyt keres

A Kelet-Európában bekövetkező hatalmi erőcentrumok áttolódását mi sem jelzi jobban, mint hogy a néhány éve még a lengyel befolyástól és esetleges katonai akcióktól tartó mindenkori orosz cárok utódja már egy lengyel-litván királyválasztás egyik legfőbb befolyásolója. A nagy északi háború rövid idő alatt borította fel a korábbi, évtizedekig tartó rendszert, de 1707-ben a végeredmény megjósolhatatlan volt, noha az esélyesebbnek a végső győzelemre minden bizonnyal a svéd királyt tartották. A korban tehát aligha lehettek tisztában vele a lengyel urak, hogy az orosz nagyhatalmiság egyik első akciójában asszisztálnak a királyválasztással.

Az interregnum hivatalos bejelentése előtt már elkezdődtek a tárgyalások és egyezkedések a következő király személyét illetően. Ennek legfőbb mozgatója I. Péter volt, akinek a célja az volt, hogy mielőbb legyen betöltött a trón. Az ő „királykereső” tevékenységét Gebei Sándor már kiválóan megírta, mi jelen munkánkban az ő írása alapján csak röviden megemlítenénk az esélyeseket.⁶⁷

66 Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 255–256.

67 Gebei Sándor a doktori értekezésében két fejezeten keresztül tárgyalja I. Péter cár terveit a királyválasztással kapcsolatban, külön említve az „idegen” és a „hazai” jelöltek. Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 263–289.

A Sobieski fivérek számíthattak a legnagyobb támogatásra a lengyelek részéről, hiszen szemben II. Ágosttal, Piast- király⁶⁸ fiai voltak, illetve apjuk emléke nagy népszerűségnek örvendett. Mivel egy Sobieski fiú megválasztása a cár számára is megfelelő lett volna, nagy ígéretekkel és erős támogatottságáról biztosítva igyekezett a cár rávenni őket, hogy induljanak a lengyel trónért. Ezek a nagy engedmények már eleve feltételezik számunkra, hogy nem állt szándékukban elfogadni az ajánlatot. A cár azonban nem bízott semmit sem a véletlenre, ezzel egy időben több más jelöltet is megkeresett diplomáciai úton a lengyel koronát illetően.

Így került a képbe Savoyai Jenő (Eugène-François de Savoie-Carignano), aki azonban a császárra hivatkozva kért gondolkodási időt, mondván az ő beleegyezése nélkül ilyen kérdésben nem dönthet, de valószínűleg eleve vonakodott az elgondolástól. Azonban nem kell Itáliáig mennünk, ha jelöltet keresünk, hiszen II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem (1704–1711) nevét is olvashatjuk a megkeresettek névsorában.

A cár David Corbea követen keresztül tette meg ajánlatát Rákóczinak Szerencsen, feltehetően május 15–20. között. Az erdélyi fejedelem emlékirataiban arról ír, hogy távol állt tőle a korona elfogadása, és hogy egyáltalán nem vágyakozott rá, mégis feltételezhető, hogy számolt a lehetőséggel mint a magyar szabadságharc támogatására felhasználható eszközzel. Az oroszok számára sem volt kétséges, hogy Rákóczi legfőbb célja a franciákkal ápolt kapcsolatának erősítése, hiszen amíg a spanyol örökösödési háborúban lekötötték a németek erejét, addig volt esélye a magyarországi szabadságharcnak.⁶⁹ Az eseményekbe végül közbeszólt a svédek újbóli támadása, hiszen XII. Károly nem nézhette tétlenül a szervezkedő sandomierzi konföderáció és a cár ténykedését, illetve II. Ágost újbóli feltűnését sem.

A cárnak azonban messzebb kellett tekintenie, mint a lengyel királyválasztás. Újabb diplomáciai hadjáratba kezdett Európában, szövetségeseket keresett. Feltehetően mindegy volt, hogy a végeredmény egy orosz–svéd béke vagy egy svédellenes liga lesz, a legfőbb cél

68 Az ősi Piast-dinasztia kapcsán, Piast- királynak hívtak minden utánuk következő, lengyel nemzetiségű uralkodót, így Sobieski Jánost is.

69 A cári levélben megfogalmazódott Rákóczi feltételezhető terve, amibe kapaszkodott: „Különben Rákóczinak komoly érdeke fűződik a korona elfogadásához, mert ha Rákóczi elzárkózna a királyságtól – szól a cári üzenet –, úgy XII. Károlynak minden erejét felemésztené I. Szaniszló hatalmának fenntartása, hiszen Oroszország és a vele szövetséges lengyel konföderáció ebben az esetben nem hagyhatja félbe a megkezdett háborút. Svédország Franciaország egymásra találása ilyen körülmények között képtelenség, a császár elleni közös hadakozás eleve meghíúsul. Ez pedig azzal a veszéllyel jár, hogy Magyarország védtelen marad a császárral szemben. Ellenkező esetben, az új lengyel király megválasztása Svédországot rádöbbsenti arra, hogy egy protestáns király katonai erejével hatalomba juttatott bábkirálytól, a Lengyelországban mindenütt gyűlölt I. Szaniszlótól meg kell vonnia a támogatását. Következésképpen, békét kell kötnie Oroszországgal és az új lengyel királlyal, azaz a franciáknak is elfogadható Rákóczival. Oroszország és az új király irányította Rzeczpospolita együttműködése végső soron Bécset is engedményekre szorítja mind a magyar, mind az erdélyi problémák megoldásában.” Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 269.

az volt, hogy elkerülje Oroszország elszigetelődését, ami komoly veszéllyel fenyegetett, hiszen mint írtuk, a nemzetközi diplomácia meglepően rövid idő alatt fogadta el I. Szaniszló jogát a trónra, miután II. Ágost lemondott. Ezzel az aktussal az európai nagypolitika lezártnak tekintette a lengyel válságot.

Az orosz cár levélben fordult a német-római császárhoz, I. Józsefhez mint a szász választófejedelem, II. Ágost urához, de I. Frigyes (Friedrich I, Hohenzollern-dinasztia, 1701–1713) porosz királyhoz és IV. Frigyes (Frederik 4., Oldenburg-dinasztia, 1699–1730) dán királyhoz is. Sőt, még XI. Kelemen (Clemens PP. XI., 1700–1721) pápához is, akitől azt kérte, ne ismerje el I. Szaniszló királyságát, s meggyőzősképpen levelében azt is kiemelte, hogy a katolikus királyságot romba döntő szerződés a protestáns XII. Károly nyomására jött létre. A pápa elismerte az orosz cár felvetését, de a kérésének teljesítéséért a római katolikus hit szabad gyakorlását kérte Oroszországban, illetve kolostorok és iskolák felállítását. Mindez olyan kérés volt, amit a cár nem teljesíthetett, hiszen jól látta, a közel egy évszázada kiújuló vallásháború a keleti és a nyugati kereszténység között már rengeteg kárt okozott Lengyelországban. Ennek a „frontvonalát” áthelyezni orosz földre nagyon veszélyes lett volna. Ugyanakkor a pápa válasza lehetőséget biztosított a további tárgyalások folytatására.⁷⁰

Az újabb svéd hadjárat

1707 őszén XII. Károly seregével elhagyta Szászországot, és ismét Lengyelországba vette az irányt. Ezzel a lépéssel végső soron meghiúsította a lengyel királyválasztást, amelyen a sandomierzi konföderáció és az orosz cár dolgozott. I. Péter számára bár fontos volt a mielőbbi királyválasztás, innentől mégis jelentőségét veszítette, ugyanis az elsődleges feladat a védelem megszervezése volt. A lengyel nemesség támogatása különben is csökkent, hiszen a svéd hadigépezet újbóli beindulását látva inkább a kivárási politikájára rendezkedtek be. A szász földön állomásoztatott és kipihent svéd hadsereg elkezdte felvonulását az orosz ellenőrzés alatt álló lengyel területek ellen.⁷¹

A nyugati területek végig I. Szaniszló kezén maradtak, míg Varsó időközben orosz kézre került. Ezt a svéd sereg közeledtével elkezdték kiüríteni. Egy év elteltével ismét felmerült II. Ágost neve az „orosz táborban” mint lehetséges régi/új király. De nemcsak a lengye-

70 Gebei Sándor: A kora-újkori „vasbirodalom”. Svédország, 1617–1721. In: Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves. ELTE BTK, Budapest, 2010. 189–190.

71 Az 1706-os szászországi bevonulással a svéd király „ellenségét a biztonságosnak gondolt hátszágától, az utánpótlás bázisától fosztotta meg, miközben nélkülöző hadseregéről bőkezűen gondoskodtak a szászországi városok (Drezda, Lipcse, Königstein stb.)... Nyugodt téli szállás és kiegyensúlyozott ételmezés várta a megszálló svéd katonaságot, amiért cserében XII. Károly vasfegyelmet követelt meg katonáitól. Halálbüntetés várt azokra, akik fosztogatásra, rablásra adták a fejüket, a közrendre svéd rendőrség vigyázott.” Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 243–244.

lek, hanem az orosz cár részéről is. Golovkin (Гавриил Иванович Головкин)⁷² kancellár beszámolója szerint lengyel részről ketten már felvették a kapcsolatot a volt királlyal a visszatérés kapcsán. Ezt azonban már megelőzte egy I. Péter általi felkeresés, amelyben a visszatérés fontosságára hívta fel „rég barátja” figyelmét. Ennek oka Péter részéről nem más volt, mint hogy a támadásba lendülő svédek ellen jó helyzetben volt a Szász Választófejedelemség, ahonnan hátba lehetett volna támadni a felvonuló svéd erőket. Ennek a lehetőségével II. Ágost is tisztában volt, és őszintesége, illetve vélhetően engesztelése jeléül adatokat szolgáltatott ki az orosz cárnak a nemrégiben még országában állomásozó svéd hadsereg méreteiről.⁷³

Felmerült az 1704-ben megalakult sandomierzi konföderáció elvi feladásának lehetősége. A Rzeczpospolita jövője eldőlni látszott. A két fő ellenfél, XII. Károly és I. Péter és táboraik végső, mindent eldöntő csatára készültek. A konföderáció mint eszme hanyatlóban volt, a három éves működése alatt sem tudta azt a célt elérni, amiért létrejött. Most pedig már fel is merült, hogy célját megtagadva egyszerűen csak felbomlik. Ennek komoly jele volt Stanisław Morsztyn sandomierzi vajda nyílt felszólalása I. Szaniszló mellett.⁷⁴

Az eddig türelmesen és elnézően politizáló I. Péter félrerakhatta az egyezkedő és kivárázó taktikát, katonai erővel tehetett volna rendet, hiszen mint látszik, a lengyel alkotmány tiszteletben tartásával az országban soha nem lesz rend (még olyan „látszat rend” sem, amit I. Péter ideálisnak tarthatott). A cár azonban ahelyett, hogy nekifeszült volna a közeledő svéd seregeknek, (tanulva korábbi hibáiból) szervezett visszavonulást hajtott végre, raktárról raktárra, míg XII. Károlyt hajszolta a rögeszméje: ameddig „ki nem veti országából, s mást nem teszen helibe [helyébe], nem fog nyugodni.”⁷⁵

A svéd hadjárat ezúttal tragikusan végződött. XII. Károly talán a korábbi sikereitől meg részegülve vakmerően üldözte a visszavonuló orosz seregeket. Végzetesnek bizonyuló hibát azonban akkor követett el, amikor nem várta meg az északi svéd seregeket vezető Löwenhaupt (Adam Ludwig Lewenhaupt)⁷⁶ tábornokot az utánpótlással, hanem nagy meglepetés-

72 Golovkin a péteri közigazgatási reformokat követően, 1709-től az első kancellárja lett Oroszországnak.

73 II. Ágost által továbbított adatok szerint mintegy 22.500 lovas és 18.000 gyalogos állt a svéd király rendelkezésére, ezenkívül Posenben épp toborzást tartottak („Francia ezred”), illetve tervben volt még egy téli, 20.000 fős kontingens felállítása. A tüzérséget 30 ágyú alkotta, illetve további 14-et éppen szállítottak a sereghez. Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 303–305.

74 Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 306–307.

75 Az orosz haditanács rájött, hogy a svédekkel sokkal több esélyük van orosz földön háborúzni, ezért döntöttek a türelmes visszavonulás mellett. Visszavonulás közben a földet felégették, ami demoralizálta és legyengítette a svéd sereget. A szászországi pihenés előnye rövid idő alatt semmisé lett, míg az orosz sereg harci értékéből nem vettett jelentős mértékben. Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 308–309.

76 Svéd hadvezér, ő vezette 1707-ben az utánpótlást szállító sereget a svéd király támogatására.

re déli irányba, a kozákok felé indult. Az egyedül maradt északi sereget az oroszok nagyobb nehézség nélkül legyőzték, a 16 ezer fős had kétharmada és egész utánpótlása odaveszett. Talán ekkor még nem vált a svéd király számára világossá, de katlanba került, elszigetelődött seregével. Feltehetően mindent egy lapra tett fel (mint annyiszor a nagy hadvezérek), miszerint az ukrainai kozákság segítségével felszabadítja a térséget, majd az ő erőforrásaikra támaszkodva támad Oroszországra. Mivel a török határ is közel volt, így tőlük is remélhetett segítséget egy oroszellenes hadjáratához. Több évszázados távlatban úgy véljük, hogy a terv nem volt rossz. Ha az említett forгатókönyv valósul meg, akkor az orosz cár nagyon nehéz helyzetbe került volna, hiszen 3 sereggel találta volna szemben magát a déli fronton. A terv első részéhez a kozák hetman, Ivan Mazepa megnyerésére volt szükség.⁷⁷

Az orosz cártól a svéd királyig – Mazepa „árulása”

Mint azt már írtuk, a bal parti kozák hetman, a híres/hírhedt Zaporozsje Had vezetője mondhatni vazallusi állapotban volt az orosz cárral. Ezt minden bizonnyal ő maga is így gondolta, sőt még büszkén is vállalta. Mindezt azonban egy szerződéses elv alapján, amelyet az 1654-es perejaszlavi egyezményre vezettek vissza. Ennek értelmében I. Alekszej (*Алексеї I., Romanov-dinasztia, 1645–1676*) cár és minden cárutód garantálta a Zaporozsje Had kiváltságait, bizonyos esetekben katonai védelmet is nyújt, és ezekért cserébe a kozák had szintén katonai támogatást nyújtott.

I. Péter egyre kevésbé fordított rájuk figyelmet, sőt mi több, kilátásba helyezte a kozákság hagyományos hadviselésének megszüntetését: tervben volt a kozák hadak beolvasztása a reguláris orosz hadseregbe. Ez volt az, ami egyre inkább eltávolította a hetmant és az orosz cárt egymástól. 1705-ben I. Szaniszló már felvette a kapcsolatot Mazepával, hogy álljon az ő oldalára a cárral szemben, de akkor ezt még elutasította. Miután 1707-ben ismertették vele a cár akaratát, miszerint a Zaporozsje Hadat kiveszik a keze alól – és Mensikov ideiglenes parancsnoksága alá helyezik –, bizonyára minden türelme elfogyott a hetmannak. A végső döfés mégis az volt a cár részéről, amikor a svéd király seregével az ukrainai területek felé tartott, Mazepa segítségkérése ellenére magára hagyta. Ezután döntött úgy a hetman, hogy a perejaszlavi egyezmény érvényét vesztesse, a másik fél nem tartotta magát rendelkezéseihez.⁷⁸

1708. február 11. és március 8. között titkos tárgyalásokra került sor, melyeknek értelmében a svéd király az egyik vajdaság északi részét megkapja, míg az ukrán hetman segítségnyújtási kötelezettséget vállal egy esetleges orosz svédellenes támadásban, és ellátja a svéd hadakat.⁷⁹ A haditerv szerint a svédek Moszkvára rontottak volna, míg a kozákok

77 Font–Krausz–Niederhauser–Szvák: Oroszország története. 231–232.

78 Font–Varga: Ukrajna története. 144–145.

79 Egészen idáig az orosz seregeknek volt egyfajta éléskamrája a gazdag ukrainai gabonatermés és sertésállomány. Ezt az utánpótlást kívánta kihasználni a svéd király. Font–Varga: Ukrajna története. 144.

a hátország szerepét vállalva az utánpótlást biztosították volna. Ez azonban nem következett be, ugyanis a svéd hadak a főváros helyett délre, Ukrajna irányába indultak. Ez meglepte Mazepát is, így a hadszíntér áthelyeződött az ő „országára”. „1708. október 24-én a kozák sztarsina döntött a svéd szövetség mellett, majd két nappal később kb. tizenötezer kozákjával az élen, Mazepa elindult XII. Károly táborába.”⁸⁰

Mint később kiderült, az átállás nem volt megszervezve, sokan nem is voltak vele tisztában. Ezen kívül az egyszerű nép az idegenek ellen könnyebben volt felbujtható, mint az egyébként „rokon oroszok” ellen. Még ezen év végén tartott Hluhivi Rada az orosz cár mellett döntött, Mazepát kiátkozták, és árulónak bélyegezték. A történelem innentől kezdve hosszú ideig megbélyegezte Iván Mazepát, holott ő minden bizonnyal népe szabadságát és függetlenségét tekintette a legfontosabbnak. Az ő hetmansága alatt érte el határát a perejaszlavi egyezmény. Mindkét fél a kezdetektől úgy értékelte, hogy a másik elfogadja az ő nézeteit, ezért cserébe némi engedményt tett (az orosz cár az abszolutista kormányzásából, a kozákok pedig engedtek reformokat bevezetni). Ez az „elnéző politika” azonban fél évszázad múltán megszűnt. I. Péter cár politikájába nem fért bele az ekkora autonómiával rendelkező kozákság, míg a kozákok életvitele nem volt integrálható konfliktus nélkül az orosz társadalomba. Mazepa árulása és bukása után az ukrán autonómia hanyatlásnak indult, a Zaporozsje Had elvesztette jelentőségét, szinte teljesen meg is szűnt.⁸¹

Az orosz fordulat

A svéd király idegen, ellenséges földön bolyongott 30 ezres seregével, melyhez ugyan csatlakozott még Mazepa, de utánpótlás hiányában a nagyobb létszám csak tehernek bizonyult. A végső küzdelemre 1709. június 27-én került sor, *Poltavnánál*.⁸² A csata orosz győzelemmel végződött, maga a svéd király is alig tudott török földre menekülni. I. Péter azonban elkövette ugyanazt a hibát, amit 9 évvel korábban most legyőzött ellenfele Narvánál. A győztes csata után nem üldözte a megmaradt seregeket és a menekülő királyt. A cár azt gondolhatta, hogy ezzel a győzelemmel már hamarosan véget ér a lassan egy évtizede tartó háború, ezért inkább hazasietett, és óriási ünneplésbe kezdett, ahova meghívta a legyőzött és foglyul ejtett svéd tábornokokat is. A végső leszámolás elmulasztása azonban még további egy évtizedig elhalasztotta a háború befejezését.⁸³

80 Font–Varga: Ukrajna története. 145.

81 Mazepa meghurcolása még több mint egy évszázaddal később is folytatódott. 1869-ig minden nagyobb első vasárnapján Oroszország összes ortodox templomában megismételték Ivan Mazepa háromszoros kitagadását, és noha ezt mára már elhagyták, a kiközösítés tudomásunk szerint a mai napig fennáll. Font–Varga: Ukrajna története. 142–147.

82 Gebei: A kora-újkor „vasbirodalom”. Svédország, 1617–1721. 190–191.

83 Tarján M. Tamás: 1709. június 27. Poltava. In: Rubiconline http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1709_junius_27_a_poltavai_csata/ (letöltve: 2014-11-04)

I. Szaniszló király a poltavai vereség után svéd királlyal maga is az Oszmán Birodalomba menekült. Közben az orosz cár megbocsájtotta II. Ágost altranstadti árulását, és támogatta a lengyel trónra való visszatérését, amivel végső soron a lengyel nemesség jelentős része is kiegyezett. A támogatóját veszített Szaniszlónak már nem volt maradása az országban. XII. Károly Törökországból mint régenst Svédországba küldte, hogy az országot készítse fel a háború folytatására. Seregeket is vezetett Pomeránia földjén, de sikereket nem ért el. Valószínűleg önbecsülését és hitét elhagyva tért vissza Törökországba XII. Károlyhoz, hogy elfogadtassa vele lemondását a lengyel trónról, a svéd király azonban meggyőzi ennek ellenkezőjéről. Így királyság nélküli királyként éli életét svéd pénzen, hogy egy rövid epizód erejéig még szerepet vállaljon majd a lengyel örökösödési háborúban.⁸⁴

Amíg a svéd király igyekezett a törököket oroszellenes lépésre rábírní, addig I. Péter maga vette kezébe sorsának alakulását. Az északi sikereken felbuzdulva úgy értékelte, hogy eljött az ideje a törökökkel való leszámolásnak. Terve nem volt kisebb, mint a Balkánon élő ortodox lakosság fellázítása majd felszabadítása a török iga alól. A lépés eleve aggasztónak tűnhetett, hiszen az oroszoknak a lengyel belügyekbe való beavatkozási jogát talán elnézték a nagyhatalmak, de a Balkánon való hódítás nyíltan sértette a Habsburgok érdekét.

1710 novemberében az orosz sereg megindult Moldva és Havasalföld felé. A hadjárat azonban nem bizonyult hosszú életűnek, ugyanis még Moldva határában, a *Prut* folyónál a jóval nagyobb török sereg bekerítette és megsemmisítette az orosz haderőt. Legalábbis tette volna, ha a cár egyik diplomatája nagyszerű képességeivel meg nem menti a helyzetet. A hadiállás alapján joggal félhetett Péter, hogy minden eddigi szerzeményét (legfőképpen az északi, balti területeket) elveszti a csata után. Egyetlen városhoz ragaszkodott: Pétervárhoz. A többi már hajlandó lett volna feladni. Azonban Safirov valószínűleg tekintélyes mennyiségű arannyal és egyéb értékes holmival a helyzethez képest igen kedvező békét kötött a törökkel. Az azovi erődítményeket ugyan át kellett adnia a törököknek, de a balti foglalatásokat megtarthatta, ami felülmúlta a cár várakozását, hiszen attól tartott, hogy a sikertelen háború sokkal nagyobb áldozatot fog követelni. Az áldozat azonban hosszú távon mégis óriási volt, egy évszázados politika dőlt el: a déli szerzeményt⁸⁵ feláldozta az északiért. Ettől kezdve I. Péter inkább az északi területek megerősítésén és biztosításán dolgozott.⁸⁶

Poltava után

A poltavai csata után a lengyel helyzet konszolidálódott, ismét egy királya volt az országnak. II. Ágost halálával tartozott a cárnak, amiért másodszor is a lengyel trónra segítette. Mind az első, mind a második alkalommal a német-római császár és az orosz cár volt

84 Gebei: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. 320–321.

85 Azov várát 1696-ban foglalta el, ami az első lépése volt a Fekete-tengerre való kijutásnak. Gebei: Egy sztereotípiá nyomában: oroszellenesség a 18. századi Lengyelországban. In: Aetas 2003. 3–4. sz.

86 Font–Krausz–Niederhauser–Szvák: Oroszország története. 232–233.

a legfőbb támogatója (1696-os első megválasztásakor még I. Lipót és I. Péter, míg a második 1709-es „visszafogadásánál” már I. József és I. Péter). A megbékélést egyébként jelentősen elősegíthette XI. Kelemen pápa közbelépése, aki feloldozta II. Ágostot az 1706-os esküje alól.⁸⁷ Az orosz cár számára azonban még nyomósabb érv lehetett az állam által megkövetelt érdek. Ezt bizonyítja, hogy mikor I. Frigyes porosz király Lengyelország felosztásáról szóló tervvel kereste meg az orosz uralkodót, azt visszautasította. A Nemesi Köztársaság ugyanis ebben az állapotában szolgálta a leginkább I. Péter jövőbe néző terveit. Sem a felosztás, sem a belső rend megerősödése (tehát saját befolyásának csökkenése) nem volt érdeke, ezért következetesen II. Ágost hatalmának megszilárdítására indított terveit is ellenezte és gátolta.

Nagy Péter számára már feltehetően uralkodása kezdetén világos volt, hogy ha valakinek, akkor neki mint az orosz cárnak joga (sőt talán kötelessége is) rendezni a lengyel anarchia okozta válságot. A Nemesi Köztársaságban zajló eseményeket, ha tisztán nem is látták a környező országok uralkodói, a zűrzavart bizonyosan érzékelték. I. Péter azonban személyesen is megtapasztalta a mentalitást, amely a 18. század eleji helyzethez vezette a lengyeleket: mint azt már írtuk, II. Ágost lemondása után az orosz cár személyesen érkezett lengyel földre, hogy kezébe vegye a helyzet irányítását.

A külföldi királyjelölteken kívül ugyanúgy igyekezett a hazai nemesség körében is számára megfelelő uralkodót találni. Olyat, aki később hálából lekötelezettje lett volna, de nem várt ellenállásba ütközött. „A lengyel »köztársaságpártiak« egyenlő félként akarták kezelni az orosz cárt. Ezek az emberek nem kértek sem a megvesztegetésből, se a parancsokból. Az egyik mágnás azzal utasította vissza a felajánlott koronát, hogy »nem lesz a cár bolondja«. Mások a cár drága ajándékaira válaszul még drágább ajándékokat küldtek neki viszonzásul.”⁸⁸ Ebből lett nyilvánvaló a cár számára, hogy határozott lépésekkel kell megerősíteni – a tőle egyébként már függő – Wettin-dinasztiát, de úgy, hogy az se II. Ágostnak, se a lengyel nemességnek ne legyen se előnytelen, se túl előnyös. Tulajdonképpen a cár szerette volna fenntartani az anarchiát oly módon, ami még biztosítja számára a fennhatóságot. Ehhez különböző „látszateredményeket” engedett meg mindkét fél (király, ill. nemesek) számára: orosz diplomaták elérték Ágostnál, hogy vonja vissza száz seregeit a lengyel

87 Gebei Sándor feltételezi, hogy II. Ágost a pápai feloldozást Keresztély Ágost esztergomi prímás-érsek révén nyerte el. Ezt nem bizonyítja, de megerősíteni látszik, hogy a lengyel koronáért jelentkező, akkor még csak szász választó ugyancsak ennél a Keresztély Ágostnál – akivel egyébként rokon kapcsolatban is volt – vette fel a katolikus hitet. Jelen dolgozatunkban erre választ nem tudunk adni, de mindenképpen érdemesnek tartjuk a kérdéssel való további foglalkozást. Gebei Sándor: II. Rákóczi Ferenc és a szepességi lengyel sztarosza, Teodor Lubomirski kapcsolata. In.: „... nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Szerk.: Gebei Sándor, ifj. Bertényi Iván, Rainer M. János. Eger, Líceum Kiadó, 2011. 58.

88 Davies: Lengyelország története. 397.

földről, míg a szejm vállalta, hogy korlátozzák a köztársaság bevételeinek és hadseregének nagyságát. Emellett még a cár is garanciát vállalt, hogy a feltételek biztosítása érdekében állandó alkotmányt fektetnek le.⁸⁹

Ezzel a lépésekkel a két szembenálló fél méregfogát húzta ki, ami egyúttal szabad tere is biztosított az orosz cárnak. Mindez az 1717. január 30-i *néma szejmen* lépett életbe. A lengyel törvényhozás életében sem előtte, sem utána nem volt még ilyen rövid szejm. A szejmet megelőzően ismertették a fent említett megállapodást, majd megeskették a megjelent nemességet, hogy vita és ellenvetés nélkül elfogadják azt. Egy ellenérv vagy felszólalás sem hangzott el. Ebben bizonyára a legnagyobb szerepet a szejmet körülfogó orosz sereg játszotta. Ezúttal tehát a *liberum veto*⁹⁰ nem sietett segítségére a lengyel törvényhozásnak, holott valószínűleg most – talán első alkalommal – szükség lett volna rá.⁹¹ I. Péter beavatkozásával tehát nemcsak hatni tudott a Nemesi Köztársaság belpolitikájára, hanem túlzás nélkül állíthatjuk, hogy saját érdekei szerint irányította azt.

A nagy északi háborúban jelentősebb erőket mozgósító felek már csak a svédek és az oroszok voltak. Seregeivel Közép-Európa térségében jelent meg, támogatva az észak-német fejedelmeket és Dániát a svédek elleni harcokban. A hadsereg útja Lengyelországon keresztül vezetett, és noha az országot már nem érintették háborúk, az ellátásról mégis nekik kellett gondoskodniuk. A szövetséges oroszok azonban kezdtek mindinkább kellemetlenné válni a nyugati területeken.⁹²

A ganguti tengeri ütközet

A spanyol örökösödési háború lezárását követően, illetve Svédország poltavai veresége után Európára békésebb évek köszöntettek. A svéd–orosz háború lokális szintre süllyedt, a pruti kalandozást követően már „csak” a balti-tengeri uralom volt a tét. A szárazföldi orosz fordulatot tengeri is követte 1714. július 26–27-én, amikor az orosz flotta legyőzte a svéd ten-

89 „Megtiltották az uralkodónak, hogy a perszonáluniót reálunióvá alakítsa át; követelték, hogy a szász hadsereg 1200 testőr kivételével hagyja el Lengyelországot; hatnál több miniszter, illetve főtisztviselő számára nem engedték meg, hogy a király mellett tartózkodjon; a szász hivatalnokoknak megtiltották, hogy a lengyel kül- és belpolitikával foglalkozzanak; nem engedték meg, hogy az uralkodó 3 hónapnál hosszabb ideig tartózkodjon Szászországban, s távollétében Lengyelország sorsát érintő döntéseket hozzon.” II. Ágost sikerei: sikerült esküre köteleznie a hetmanokat, korlátozta a szejmiek autonóm jogait, engedélyhez kötötte a konföderációk alakítását, és adót szavaztatott meg a hadseregre. Ring: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” 152–153.

90 Andrzej Walicki tolmácsolásában a hírhedt liberum veto az alábbiak szerint hangzik: „arra volt jó, hogy a közösséget érintő döntéseket egyhangúlag kelljen elfogadni, és hogy véleménykülönbség esetén a kisebbségnek el kelljen ismernie, hogy tévedett, ne legyen elég egyszerűen alárendelnie magát a többség akaratának...” Szokolay: Lengyelország története. 59.

91 Davies: Lengyelország története. 397.

92 Font–Krausz–Niederhauser–Szvák: Oroszország története. 233–234.

geri erőket a Hanko-félsziget mellett.⁹³ Ez az ütközet az orosz történetírásba a Balti-tenger első jelentős – orosz részvétellel zajlott – ütközeteként vonult be, amely egyben az első jelentős orosz győzelmet is hozta. Hatással volt az orosz irodalomra, de a svéd történetírásra és irodalomra is.⁹⁴ A tengeri győzelem a mai napig fontos szerepet tölt be az orosz történelmi öntudat alakulásában. Ezt támasztják alá a későbbi állami rendelkezések, amelyek a megemlékezést hivatottak szolgálni.⁹⁵

Az 1714. év elején a Balti-tengeren tartózkodó svéd flotta 29 sorhajóból (1924 ágyúval) és 5 fregattból (142 ágyúval) és egyéb kisebb hajóból állt.⁹⁶ A balti-tengeri orosz hadiflotta felállítására 1707-ben született program. Ez egy 39 sorhajóból (1680 ágyúval) és 6 fregattból és kisebb hajóból (300 ágyú) álló flotta felállítását írta elő, amelynek építése 1708-ban el is kezdődött, a hajógyárakban 20 sorhajó és 8 egyéb hajó alapjait tették le.⁹⁷

A tengeri ütközet előkészületeiről és lefolyásáról nem kívánunk bővebben értekezni, csak két fontos tényt emelnénk ki, amelyek hatással voltak a végeredményre. Egyrészt a vízi erőviszonyok kiegyenlítődése a század elején. Miután Oroszország elvesztette az azovi erődöt – ezáltal a Fekete-tengerre való kijutásnak egyetlen lehetőségét –, a hadiflottára fordított költségeket nem kellett megosztani. A veszteségben tehát az volta a cárnak a nyeresége, hogy inentől minden erőforrását az északi hadszíntérre összpontosíthatta. A másik, hogy az orosz hadiflotta nagy arányban alkalmazta a török elleni harcokban megismert evezős gályákat, így noha Gangutnál a svédek tüzerőben és létszámban felülmúlták az oroszokat, a jobb manőverező képességű orosz hajók adta előnyt kihasználva az új orosz flotta győzelemével biztosította a balti-tengeri hegemoniát a cárnak.⁹⁸

A küzdelem ugyan nem volt *poltavai* méretű, hiszen nem a teljes flották vettek részt az ütközetben, de a háború kimenetelére gyakorolt hatása vitathatatlan. Ezt bizonyítja az ütközet már említett későbbi megítélése, ami azonban sokkal inkább utólag kapcsolódott hozzá, hiszen 1714-ben ez a győzelem nem hozta meg sem a svéd flotta megsemmisülését, sem pedig a svédek kapitulációját. Ezzel szemben Poltavánál az egyesített svéd seregek fölött arattak elsöprő, teljes győzelmet a péteri hadak. Az azonban világossá vált Európa számára is, hogy a Balti-tenger feletti ellenőrzés svéd kézből átkerült orosz kézbe, így kénytelenek voltak átértékelni kapcsolatrendszeiket.⁹⁹

93 „A félsziget után nevezték el ganguti csatának, a Hanko név ugyanis cirill átírásban vonult be a történelemkönyvekbe.” Tarján M. Tamás: 1714. augusztus 7. A ganguti tengeri ütközet. In: Rubiconline. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1714_augusztus_7_a_ganguti_tengeri_utkozet/ (letöltve: 2014-11-02)

94 Кротов, Павел Александрович: Гангутская баталия 1714 года. СПб, 1996. 5–15.

95 1914-ben a 200 éves évfordulóra az orosz állam emlékérmét adatott ki, míg a 2014-es évben postai bélyeg emlékeztetett a tengeri győzelem 300. évfordulójára.

96 Кротов: Гангутская баталия 1714 года. 22.

97 Кротов: Гангутская баталия 1714 года. 28.

98 Tarján: 1714. augusztus 7. A ganguti tengeri ütközet.

99 Кротов: Гангутская баталия 1714 года. 163–164.

A háború vége

Az északi hadszíntéren a harcok ugyan még 1721-ig folytatódtak, de a svédek nem tudtak több meglepetést okozni. 1717-ben már kilátásban volt a béke megkötése, de XII. Károly váratlan halála ezt a folyamatot lelassította. A trónon őt húga, Ulrika Eleonóra (1719–1720) követte.¹⁰⁰ Ekkor már egész Finnország orosz fennhatóság alatt állt, és 1719-től kezdve már az oroszok Svédországba küldtek csapatokat, tengeren megközelítették Stockholmot is. Ekkor még egy rövid epizód következett Anglia és Oroszország között, de már ez sem befolyásolta az események kimenetelét.¹⁰¹ A háború 1721. szeptember 10-én a 24 pontos *ny-stadi békével*¹⁰² zárult le, de már nem Ulrika Eleonóra, hanem férje, I. Frigyes (1720–1751) uralkodása alatt.¹⁰³

A békeszerződés értelmében a Svéd Királyságtól Oroszországhoz került Livónia, Esztónia, Ingermanland és Nyugat-Karélia, ezáltal tehát olyan jelentős városok is, mint Riga, Revel, Narva vagy Viborg.¹⁰⁴ Rövid időn belül azonban felülemelkedett ezen városokon Szentpétervár, amely egyébként ennek a szerződésnek köszönhette fennmaradását, hiszen

100 „Ноября 30/декабря 11 шведский король Карль XII убить въ Норвегш при осадѣ крепости Фридрихсгалъ выстрѣломъ, на 37 году отъ рождешя своего.– Родная его сестра Улрика Елеонора, супруга принца гессенкассельскаго, вступила 15 декабря на шведский престолъ.” Бантыш-Каменский Николай Николаевич: Обзор внешних сношений России (по 1800 год). Часть Четвертая. (Пруссия, Франция и Швеция). Москва, 1902. 215. http://iriran.ru/sites/default/files/Bantish_Obzor_04.pdf (letöltve: 2014-09-17)

101 Massie: Nagy Péter élete és kora. 835–853.

102 A szerződést aláírók: „...росийской генерал-фельдцейгмейстер граф Брюс и канцелярии советник Остерман, а шведской стороны Лилиенштет и барон Штремфельт.” Ништадтский мирный договор между Россией и Швецией. <http://www.hrono.ru/dokum/1700dok/1721nistadt.php> (letöltve: 2012-12-11)

103 Niederhauser – Szvák: Romanovok. 59–60.

104 A Balti államok sorsát tekintve elmondható, hogy a felsőbb rétegeknek orosz uralom kedvezőbb helyzetet teremtett, mint ami korábban a svédek alatt volt. A háborús éveket ugyan rendkívül súlyos veszteségek kísérték a járványok (Tallin lakosságának egy 1710-es járvány következtében a 8/9-ed része halt meg) és az éhínség miatt. Ahogy azonban a helyzet konszolidálódott, az új államigazgatás szabad kezét engedett a német elit által vezetett uralkodó osztálynak. Sőt, a XI. Károly korábbi svéd királynak a lovagokra előnytelen reformintézkedéseit is visszavonta. Mindezek kevésbé igazak a jobbágyokra, akikkel a svéd államigazgatás jobban törődött. Mélyült a szakadék jobbágy és jobbágy, de a nemesség és a kereskedő réteg között is. Raun, Toivo U.: Észtország története. Csokonai Kiadó. 2001. 45–54.

ezzel vált biztossá az orosz tengeri kijárat.¹⁰⁵ A győzelem következtében érzett örömeben még rendkívüli gesztusra is futotta a cár részéről, ugyanis a legyőzött Svédországnak teljes egészében visszaadta Finnországot, a megtartott területekért pedig 2 millió ezüsttallér kárpótlást fizetett.¹⁰⁶ A harcoló felek katonái – a Mazepa vezetése alatt svéd szövetséget választó kozákokat kivéve – teljes amnesztiát kaptak.¹⁰⁷ Az átadott területeken vállalták a vallásszabadság biztosítását, templomok és iskolák fenntartását.¹⁰⁸ Mindezen sikerek eredményeképpen, ha a kelet-európai térségre tekintünk, egyértelműen Oroszország lépett Svédország helyére.¹⁰⁹ Emellett Nagy Péter a gyengülő Rzeczpospolita mögött mint védnök és a szabadságjogok védelmezője egyedül állt.¹¹⁰

105 „4. ...чрез е.ц.в. оружия от короны свейской завоеванные провинции: Лифляндию, Эстляндию, Ингерманландию и часть Карелии с дистриктом Выборгского лена, который ниже сего в артикуле разграничения означен и описан, с городами и крепостями: Ригой, Дюнаминдом, Пернавой, Ревелем, Дерптом, Нарвой, Выборгом, Кексгольмом...” Ништадтский мирный договор между Россией и Швецией.

106 „5. Против того же е.ц.в. обещает в четыре недели по размене ратификаций о сем мирном трактате, или прежде, ежели возможно, е.к.в. и короне свейской возвратить, и паки испражнить Великое княжество Финляндское кроме той части, которая внизу в описанном разграничении выключена и за е.ц.в. остаться имеет, так и таким образом, что е.ц.в., его наследники и последователи на сие ныне возвращенное Великое княжение никакого права, ниже запроса, под каким бы видом и именем то ни было, вовеки иметь не будут, ниже чинить могут. Сверх того хочет е.ц.в. обязан быть и обещает е.к.в. сумму двух миллионов ефимков исправно без вычета и конечно от е.к.в. с надлежащими полномочными и расписками снабденным уполномоченным заплатить и отдать указать на такие сроки и такой монетой, как о том в сепаратном артикуле, который такой же силы и действия есть, яко бы он от слова до слова здесь внесен был, постановлено и договорено.” Ништадтский мирный договор между Россией и Швецией.

107 „2. Имеет еще с обеих стран генеральная амнистия и вечное забвение всего того быть, что во время продолжающейся войны с одной или с другой страны... кроме тех российских казаков, которые свейским оружием следовали...” Ништадтский мирный договор между Россией и Швецией.

108 „10. Також в таких уступленных землях не имеет никакого принуждение в совести введено быть, но паче евангелическая вера, кирхи и школы и что к тому принадлежит на таком основании, на каком при последнем свейском правительстве, были оставлены и содержаны, однако ж во оных и вера греческого исповедания впредь також свободно и без всякого помешательства отправлена быть может и имеет.” Ништадтский мирный договор между Россией и Швецией.

109 Kan: A skandináv országok története – Dánia, Norvégia, Svédország. 96.

110 Bár még 1719-ben sor került egy hármas szerződésre Anglia, a Habsburg Monarchia és az Orosz Birodalom között, miszerint I. Péter köteles kivonni seregeit a Rzeczpospolita területéről, ez mégsem valósult meg. Sőt mi több, az ugyanezen évben megkötött (és meg is valósult) porosz–orosz szerződés kimondta, a fejlődést akadályozó nemesi szabadságjogok fenntartását a lengyel-litván államban. Niederhauser: Kelet-Európa története. 96.

Az Orosz Birodalom születése

A nagy északi háború hatása Oroszországra

A harcok bár csak Európa északi és keleti részét érintették, hatásuk sokkal nagyobb volt. Míg a spanyol örökösödési háború jobbra egyensúlyt hozott Európára, addig az északi háborúnak egyértelműen egy győztese volt: Oroszország. Bár a háborút az északi szövetség értelmében három állam kezdte a Svéd Királyság ellen, előnyöket valójában csak az oroszok értek el. Sőt, a Nemesi Köztársaság csak további lépéseket tett a széthúzás és pártoskodás okozta végső összeomlás felé. Az orosz dominancia abban is látható, hogy a tényleges katonai terheket is a cár viselte (és elviselte!), és csapatai helyt állva harcoltak szárazföldön és tengeren egyaránt a svéd hadsereggel. Ezek a folytonos harcok a svédekkel teljesen kimerítették, az oroszok képesek voltak megszervezni az utánpótlást, és ha nem is jólét köszöntött az államra, a konjunktúra egyértelműen megfigyelhető. A későbbi évszázadokban is ebben mutatkozik meg az orosz sereg egyik erőssége: a kifogyhatatlannak tűnő embertömegek és nyersanyag rendelkezésre állása. De nem szabad azt hinnünk, hogy I. Péter csak erre alapozott, hiszen Gangutnál az orosz flotta nem volt számban és erőben a svéd felett. A tengeri győzelmet elsősorban az alkalmazott taktika hozta meg. A háború előtt Nyugat-Európában töltött 18 hónap és a folytonos tanulásra és taníttatásra való vágy nemcsak a cárt fejlesztette, hanem környezetét is. Az állami adminisztrációban, de legfőképpen a hadseregben nemcsak elkezdődött a specializálódás, hanem rövid idő alatt le is zajlott, és egy európai színvonalú, reguláris hadsereget teremtett meg. „Az új Oroszországot az I. Péter által létrehozott nemesség alkotta, a bojárok leszármazottai; az állami hivatalnokok és a hadsereg.”¹¹¹

Érdemes röviden megvizsgálni a reformok eredetének lehetőségeit. Egyes nézőpontok szerint a változásokat a külpolitikai célok és a háborús igények tették szükségessé, amelyek a következők voltak: a cár népének egyesítése (a 18. század elején az orosz nép mintegy fele az ország határain túl élt) és az állam határainak olyan mértékű kiigazítása, hogy az ellensúlyozza az ellenséges haderők esetleges támadásait a belső területek ellen. Mindezt (és egyéb korábban már bemutatott célokat) békés eszközzel alig lehetett elérni, így nem csoda, hogy Nagy Péter 35 évnyi uralkodása alatt csak egy évben (1724-ben) nem állott háborúban, és ezt az évet leszámítva összesen 13 hónap béke jutott neki.¹¹²

Egy másik értelmezés szerint éppen a reformok generálták újra meg újra a háborús konfliktusokat, hiszen az épülő flottának és az egyre képzetesebb hadseregnek teret kellett biztosítani, hogy tapasztalatot is szerezhessen a valós hadszíntéren. Ugyanakkor olyan vélemény is van, miszerint a cár tényleges legfőbb célja népe életének a javítása volt, amihez viszont sajnálatos módon csak a háborúkon keresztül vezetett az út.¹¹³

111 Szvák: IV. Iván és I. Péter utóélete. 161.

112 Szvák: IV. Iván és I. Péter utóélete. 149.

113 Szvák: IV. Iván és I. Péter utóélete. 149.

A háború kiterjedését tekintve regionális jellegű volt, azonban hatása semmiképpen sem maradt a periféria szintjén. Az hadiesemények, amelyek nemcsak az udvarokat, hanem a közvéleményt is foglalkoztatták, gyorsan eljutottak Nyugat-Európa jelentősebb városaiba is. Röpcédulák és újságcikkek tájékoztatták a keleti orosz sikerekről a városi polgárokat.¹¹⁴ Láthatjuk, hogy az interpretációk a lehető legkülönbözőbbek, ahogy már ezt a problematikát felvetettük dolgozatunk elején is, I. Péter megítélése kapcsán. Mindezek különbözősége ellenére annyi azonban bizonyos, hogy senki nem tagadja azt, hogy még egy orosz uralkodó nem volt, aki ilyen méreteken hatással lett volna állama életére.

A birodalmiság alkotóelemei

Hiába birtokol egy állam hatalmas földeket, a területi kiterjedés nem feltétele a birodalmiságnak. Így ebből a szempontból az oroszok esetében sem jelentős tény, hogy a 17. századra már elfoglalták Szibéria jelentős részét, és elérték a Csendes-óceánt. A területek lakatlansága és a mezőgazdaságra kevésbé vagy egyáltalán nem alkalmas időjárás sokáig alig jelentett tényleges profitot az azt birtokló cárnak, még ha nyersanyagban gazdag is volt a terület (szőrme, fa, ásványkincsek). Ugyanígy a nyugati terjeszkedés egy részének is geopolitikai szempontból leginkább az volt a haszna, hogy a természetes védelmet nem nyújtó sztyeppéken a távolsággal tudjanak védekezni az esetleges betörésektől. Gyakorlatilag az első és egyetlen komoly természetes akadály az Urál hegység volt, de ez a védelem szempontjából alig hasznosítható, hiszen a 18 században a lakosság zöme és az I. Péter alatt kiépülő ipar is a hegyvonulattól nyugatra helyezkedett el, ahonnan az ellenséges csapatok is veszélyt jelentettek. A nyugati terjeszkedésnek az oka tehát elsősorban biztonságpolitikai volt, de nem volt jelentéktelen a jól termő feketeföldek megszerzése sem (különösen a Volga folyó mentén).¹¹⁵

Az orosz szenátus határozata

A két évtizeden át tartó hadakozásnak egyértelműen I. Péter volt a győztese, aki nemcsak területét gyarapította jelentős mértékben, de immár egy tényleges birodalom uralkodója is volt, ugyanis a Szenátus¹¹⁶ még a béke megkötésének évében az „Imperator”, a „Haza Aty-

114 Кротов: Гангутская баталия 1714 года. 164–166.

115 Gill, Graeme: Oroszország: a két birodalom. In: Birodalmak tündöklése és bukása. Szerk.: Robert Aldrich. Móra Könyvkiadó 2012. 176–180.

116 A szenátust 1711 februárjában hozták létre, hogy a cár távollétében (ekkor indult a pruti hadjáratra) kormányozza az országot. Visszatérése után sem szűnt meg, sőt további jelentőségre tett szert. Massie: Nagy Péter élete és kora. 860.

ja” és a „Nagy” címekkel ruházta fel a cárt.¹¹⁷ Jelen dolgozatunkban nem kívánunk részletekbe menően kitérni az említett címek odaítélésének körülményeire, amelyekről egyébként Agejeva Olga „A császári cím és a birodalom fogalma Oroszországban, a 18. század első negyedében” című tanulmányában részletesen és mélyrehatóan értekezett.¹¹⁸

Az orosz cári címnek a császári címre való eredeztetése komoly történelmi múltra tekintett vissza már akkor is, így a konkrét előkészületek meglehetősen rövid idő alatt lezajlottak. Mint azt tudjuk, a *harmadik Róma elmélete* különösen Konstantinápoly eleste (1453) után meghatározó vezérelve volt az orosz cároknak.¹¹⁹ Az igaz keresztény hit (ortodoxia) egyetlen őrzőjének és védelmezőjének tartották magukat a mindenkori orosz cárok. Talán ezek a beidegződött mély történelmi előzmények tették lehetővé, hogy a Szenátus, amely ajándékozta a címeket, csak az ünnepélyes kihirdetés előtt négy nappal ült össze, 1721. október 18-án. A javaslat már az első napon megszületett, amit a Szinódus és a Szenátus közös ülései és különböző protokolláris cselekmények követtek.¹²⁰ Végül 22-én hangzott el az ünnepélyes hármass felkiáltás, amely szentesítette a törvényt: „Vivat, vivat, vivat Nagy Péter, Haza Atyja, minden oroszok Császára!”¹²¹

Nemzetközi elismertetés

Az orosz állam birodalmi címét (azaz a cár imperatori titulusát) a 18. század közepére sikerült elismertetni minden jelentősebb európai állammal. Ez túlmutatott I. Péter életén, hiszen az 1725. évben bekövetkezett haláláig csak három állam ismerte el császári címét, de ez még csak egy 50 éves folyamat kezdete volt. Olga Agejeva ez a folyamatot nevezi *tituláris*

117 „...именемъ всего народа Россійскаго просить, дабы изволили принять, попримеру другихъ отъ нихъ титло: Отца Отечества, Императора Всероссійскаго, Петра Великаго.” 3840.- Октября 22. Акт поднесенія Государю Царю Петру I титула Императора Всероссійскаго и наименованія: Великаго и Отца Отечества. In: Полное Собрание Законовъ Россійской Имперіи (ПСЗРИ): Собрание первое: С 1649 по 12 декабря 1825 года. - СПб. : Тип. II Отд-нія собств. Е. И. В. канцелярии, 1830. - 48 т.: указ. Т. 6 : 1720–1722.- 1830. 444. <http://elibr.shpl.ru/nodes/184-t-6-1720-1722-1830#page/448/mode/inspect/zoom/4> (letöltve: 2014-10-31)

118 Агеева, Ольга Гениевна: Титул «император» и понятие «империя» в России в первой четверти XVIII века. In: Мир истории 5. 1999. <http://www.historia.ru/1999/05/ageyeva.htm> (letöltve: 2014-11-01)

119 Szaharov, Andrej: Az orosz történelem új terminológiája. ELTE Ruzsisztikai Intézet, 2000. 19–20.

120 Агеева: Титул «император» и понятие «империя» в России в первой четверти XVIII века.

121 „Вивать, вивать, вивать Петръ Великій Отець Отечества, Императоръ Всероссійскій!” 3840.- Октября 22. Акт поднесенія Государю Царю Петру I титула Императора Всероссійскаго и наименованія: Великаго и Отца Отечества. In: ПСЗРИ: 1720–1722. 444. <http://elibr.shpl.ru/nodes/184-t-6-1720-1722-1830#page/448/mode/inspect/zoom/4> (letöltve: 2014-10-31)

*küzdelemnek*¹²². A cím elfogadtatása a legkülönbözőbb módokon történhetett, de leginkább pénzügyi és gazdasági eszközök bevetésével. 1721-ben elsőként Poroszország, majd 1722-ben Hollandia, 1723-ban Svédország, 1732-ben Dánia, 1741-ben az Oszmán Birodalom, 1742-ben Anglia és a Habsburg Monarchia, 1745-ben Franciaország és Spanyolország, míg legutoljára – a jelentősebb európai államok közül – Lengyelország csak 1772-ben ismerte el az orosz állam birodalmi rangját.¹²³

Poroszország gyors reagálását feltehetően a reálpolitika helyes felismerésével magyarázhatjuk (ti. hogy I. Frigyes Vilmos az újonnan szerzett porosz királyi címét a térségben erős keleti szövetséggel megerősítse), addig az imperatori cím Habsburgok részéről való akceptálása több kérdést is felvet. A Habsburgok maguk is császári címet viseltek, de nem „saját államukban”, hanem a Német-római Szent Birodalomban, ahol a császári cím a törekvések ellenére sem örökletes, hanem csak választott cím volt. Közel egy évszázaddal később Napóleon örökletes császári címének alapítása készítette Ferenc császárt, hogy maga is megalapítsa az egyébként történelmi előzménnyel nem rendelkező örökletes ausztriai császári címet. Az orosz császári cím azonban ennél is függetlenebb volt, ugyanis az I. Péter által 1722-ben bevezetett trónöröklésről szóló rendelet lehetővé tette, hogy az orosz császár maga jelölhesse ki utódját.¹²⁴

A Habsburgok általi 1742-es elismerésben feltehetően nagy szerepet játszott az éppen zajló osztrák örökösödési háború, amelyben a rendkívüli módon elszigetelődött Mária Teréziának szüksége volt minden diplomáciai kapcsolatra. Ezzel azonban ismét egy régi ismerős helyzet állt elő. A 18. századtól ismét két császár volt Európában, tehát elméletileg a keresztényeknek ismét volt egy nyugati és egy keleti legfőbb képviselője és védelmezője.

A *cár* kifejezés etimológiailag a germán *kaisar* vagy latin *caesar* szóból eredeztethető, ami császárt jelent, de a nemzetközi diplomáciában inkább a királyi rangnak felelt meg. A nemzetközi diplomáciával kevésbé foglalkozó orosz állam népei azonban – a jobbágyoktól egészen a nemesekig – az Istentől kapott hatalom egyedüli birtokosát tisztelték a cár személyében, tehát minden más uralkodónál feljebbvalónak tartották. Az orosz szenátus lépése, amely az fent említett címeket adományozta I. Péternek, tehát inkább a nyugat felé tett gesztusként értelmezhető, hiszen saját maguk számára nem volt szükséges és nem is volt lehetséges a „rangemelés”. Különösen érdekes a Haza Atyja cím. A Szenátus a *pater*

122 „Титулатурная война”. Агеева: Титул «император» и понятие «империя» в России в первой четверти XVIII века.

123 Агеева: Титул «император» и понятие «империя» в России в первой четверти XVIII века.

124 Ez azt jelentette, hogy még csak rokoni kapcsolatban sem kellett lennie az uralkodói családdal az esetleges trónörökösnek. Sashalmi Endre: Trónöröklés és isteni jogalap Nagy Péter uralkodása idején. (1685–1725) 195–199. Ez az öröklési rend I. Pál cár (1796–1801) koronázásának napjáiig volt érvényben, aki az alábbiak szerint módosította: „a trónt csak közvetlen öröklés útján és csakis férfiak foglalhatják el.” Massie: Nagy Péter élete és kora. 983.

patrie orosz megfelelőjének szánta, de annál az ortodox orosz világban mégis többet jelentett: szemben a cím korábbi római változatával, itt szakrális jelleggel is bírt, ugyanis azt korábban csak főpapok, de legfőképpen a pátriárka viselhette.¹²⁵ A harmadik Róma elmélete alapján az Orosz Birodalom tehát a Bizánci Császárság jogos örököse, míg az orosz császár nemcsak a bizánci császáré, hanem az orosz pátriárkái is, aki egyébként a Konstantinápolyi Patriarchátus utódjának számító Moszkvai Patriarchátus vezetője volt. Ebből tehát láthatjuk, hogy a nyugati császári hatalommal szemben a keleti (az „új” keleti, tehát az „Orosz Császárság” – szerző) az egyházi hatalomnak a legkisebb mértékben sem volt alávetve. Míg nyugaton az investitúra harc a császári hatalom szakrális jelentőségét csökkentette, majd szinte teljesen meg is szüntette, addig keleten a Bizánci Császárság bukásáig az uralkodó a szakrális és minden más hatalom felett, egyfajta „világuralkodóként” állt.¹²⁶ Az orosz cári tisztelet modellje nagyon jól beleillik ebbe a képbe. Az természetesen más kérdés, hogy amikor nyugaton sorra elfogadták az I. Péter által felvett imperatori címet, hogyan viszonyultak a többi címéhez és azok jogi és szakrális jelentéséhez. Ezen kérdés megválaszolása további kutatói munkát igényel.

Befejezés

A nagy északi háború lezárását követően a régió egyértelmű vezető uralkodója a mindenkori orosz cár lett. Azonban többről volt itt szó, mint egy régió feletti uralomról. Az Orosz Birodalom ténylegesen európai nagyhatalommá vált, mégpedig látható módon a Svéd Királyság és még nem annyira érzékelhetően, de később sokkal tragikusabb eredményt hozóan a Rzeczpospolita kárára. A betörés tehát sikeresnek bizonyult, de nem csak rövidtávon. Az elkövetkező másfél évszázadban az orosz seregek több ízben masíroztak át Közép-Európán, de megfordultak nyugaton is. I. Erzsébet – ha rövid időre is, de – elfoglalta Berlint, II. Katalin főszerepet vállalt Lengyelország felosztásában, a Fekete-tengerre való kijutással pedig évszázados cári álmat valósított meg. A századfordulón sikerrel küzdöttek Napóleonnal, majd leverték a magyar szabadságharcot. Még ha időnként nagy veszteségek árán is, de a katonai célkitűzéseik sikereseknek tekinthetőek.

Bár részletesebben jelen dolgozatunkban nem tértünk ki rá, még a marginális utalások is sejtethetik az olvasóval, hogy a péteri reformok egy olyan folyamatot indítottak el, amelyek lehetővé tették, hogy az Orosz Birodalom ne csak hadsereg élén törjön be Európába, hanem a kulturális és gazdasági folyamatok terén is. A nyugati módszerekre és mintákra való áttéréssel (vagy legalábbis annak megkezdésével) olyan szintre emelkedett az orosz állam, amely minden tekintetben képes volt belépni az európai nagyhatalmak közé. Mint azt már írtuk, további kutatások szükségesek a bevezetőben feltett hipotézis eldöntéséhez, de

125 Sashalmi Endre: Trónöröklés és isteni jogalap Nagy Péter uralkodása idején. (1685–1725) 194–195..

126 <http://lexikon.katolikus.hu/C/Cs%C3%A1sz%C3%A1r.html> (letöltve: 2016-03-17)

jelenleg nem tudunk egyetérteni azzal a véleménnyel, amely szerint „Péter (kizárólag – a szerző) fegyvereinek erejével szerzett helyet Oroszországnak az európai hatalmak körében. Birodalma azért vált az európai (és ezzel a világ-) politikai tényezőjévé, mert hatalmas hadserege volt. A fegyverek ereje kompenzálta a gazdasági és kulturális elmaradottságot.”¹²⁷

A legmegfelelőbb zárszó talán egy kortársának a visszaemlékezése lehet I. Péter cárról: „Ez az uralkodó a többi ország szintjére emelte hazánkat. Megtanított minket arra, hogy felismerjük, emberek vagyunk. Röviden: minden, amit látunk Oroszországban, valamilyen módon tőle ered, és minden, amit a jövőben fognak létrehozni itt, szintén ebből a forrásból fakad majd.”¹²⁸

127 Heller: Az Orosz Birodalom története. 291.

128 A visszaemlékező Iván Ivanovics Nyeplužev, egy fiatal tengerésztiszt, akit a cár küldött Konsztantinápolyba orosz nagykövetségként. Massie: Nagy Péter élete és kora. 983–984.

Irodalomjegyzék

Felhasznált források

Ништадтский мирный договор между Россией и Швецией. <http://www.hrono.ru/dokum/1700dok/1721nishtadt.php> (letöltve: 2012-12-11)

Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое. Том VI. 1720–1722 гг. <http://www.runivers.ru/lib/book3130/9814/> (letöltve: 2014-07-10)

Felhasznált szakirodalom

Агеева, Ольга Гениевна: Титул «император» и понятие «империя» в России в первой четверти XVIII века. In: Мир истории 5. 1999. <http://www.historia.ru/1999/05/ageyeva.htm> (letöltve: 2014-11-01)

Бантыш-Каменский, Николай Николаевич: Обзор внешних сношений России (по 1800 год). Часть Четвертая. (Пруссия, Франция и Швеция). Москва, 1902. 215. http://iriran.ru/sites/default/files/Bantish_Obzor_04.pdf (letöltve: 2014-09-17)

Кротов, Павел Александрович: Гангутская баталия 1714 года. СПб, 1996.

Санин, Геннадий Александрович: История внешней политики России. XVIII век. Москва, 1998.

Соловьёв, Сергей Михайлович: Том XIV. Глава 4. Продолжение царствования Петра I Алексеевича In.: История России с древнейших времён. http://militera.lib.ru/common/solovyev1/14_04.html (letöltve: 2013-12-07)

Anyiszimov, Jevgenyij: I. Péter. In: Fekete fehér. Szerk.: Szvák Gyula. Pannonica Kiadó, 2004.

Davies, Norman: Lengyelország története. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Fodor Imre: Svéd történelem magyar kapcsolatokkal a 18. századig. Nap Kiadó, 2001.

Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története. Budapest, Egyetemi Tankönyvkiadó, 1997.

Font Márta – Varga Beáta: Ukrajna története. Szeged, 2006.

Gebei Sándor: 1709. június 27. (július 8.) – Poltava. In.: Hadtörténelmi Közlemények. 2009. 4. sz.

Gebei Sándor: A kora-újkori „vasbirodalom”. Svédország, 1617–1721. In: Esmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves. ELTE BTK, Budapest, 2010.

Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, Belvedere Meridionale, 2007.

- Gebei Sándor: Egy sztereotípiá nyomában: oroszellenesség a 18. századi Lengyelországban. In.: Aetas. 2003. 3–4. sz.
- Gebei Sándor: II. Rákóczi Ferenc és a szepességi lengyel sztarosztá, Teodor Lubomirski kapcsolata. In.: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Szerk.: Gebei Sándor, ifj. Bertényi Iván, Rainer M. János. Eger, Líceum Kiadó, 2011.
- Gill, Graeme: Oroszország: a két birodalom. In: Birodalmak tündöklése és bukása. Szerk.: Robert Aldrich. Móra Könyvkiadó 2012.
- Heller, Mihail: Az Orosz Birodalom története. Osiris Kiadó – 2000, Bp., 1996.
- Kan, A. Sz.: A skandináv országok története – Dánia, Norvégia, Svédország. Kossuth Könyvkiadó, 1976.
- Lázár Gyula: Az Orosz Birodalom történelme. Harmadik kötet. Temesvár, 1890.
- Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Romanovok. Pannonica, Budapest, 2002.
- Niederhauser Emil: Kelet-Európa története. História Alapítvány, 2001.
- Niederhauser Emil: Nemzetek születése Kelet-Európában. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976.
- Raun, Toivo U.: Észtország története. Csokonai Kiadó. 2001.
- Ring Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001.
- Szaharov, Andrej: Az orosz történelem új terminológiája. ELTE Ruszisztikai Intézet, 2000.
- Szokolay Katalin: Lengyelország története. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.
- Szvák Gyula: I. Péter. In: A tizenkét legnagyobb orosz. Szerk.: Szvák Gyula. Russica Pannonica Kiadó. 2009.
- Szvák Gyula: Viták I. Péter reformjairól az orosz történetírásban. In: Világtörténet, 1999/ ősztél.
- Tarján M. Tamás: 1709. június 27. Poltava. In: Rubiconline http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1709_junius_27_a_poltavai_csata/ (letöltve: 2014-11-04)
- Tarján M. Tamás: 1714. augusztus 7. A ganguti tengeri ütközet. In: Rubiconline. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1714_augusztus_7_a_ganguti_tengeri_utkozet/ (letöltve: 2014-11-02)